

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
UNIVERSITY OF PIRAEUS

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΤΙΤΛΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ :
«ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ»

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΡΡΟΗΣ
ΕΓΚΕΦΑΛΩΝ: ΜΙΑ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ
ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:
ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ

Διπλωματική Εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Πειραιώς ως μέρος των απαιτήσεων για την απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στα Οικονομικά της Εκπαίδευσης.

ΠΕΙΡΑΙΑΣ,
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2020

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
UNIVERSITY OF PIRAEUS

DEPARTMENT OF ECONOMICS
MASTER PROGRAM IN ECONOMICS OF EDUCATION

DETERMINING FACTORS OF BRAIN DRAIN: A
RESEARCH IN THE GREEK SCHOOLS OF
ECONOMICS

BY
DIMITROPOULOU FLORENTIA

Master Thesis submitted to the Department of Economics of the University of Piraeus in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Economics of Education.

PIRAEUS,
GREECE, FEBRUARY 2020

*ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΡΡΟΗΣ ΕΓΚΕΦΑΛΩΝ: ΜΙΑ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ*

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ

Α.Μ.:ΟΕΚ1704

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΠΟΥ ΥΠΟΒΑΛΛΕΤΑΙ ΣΤΟ ΚΑΘΗΓΗΤΙΚΟ ΣΩΜΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΕΡΙΚΗ ΕΚΠΛΗΡΩΣΗ ΤΩΝ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ» ΤΟΥ
ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ, ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΠΕΙΡΑΙΑΣ,
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2020

© ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ

©ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

*ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΡΡΟΗΣ ΕΓΚΕΦΑΛΩΝ: ΜΙΑ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ*

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή μου κύριο Ελευθερίου Κωνσταντίνο για την ενεργή συνεργασία και συμπαράστασή του καθ' όλη την διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας. Οφείλω να αναγνωρίσω την ευκαιρία που μου έδωσε να διερευνήσω ένα τόσο ενδιαφέρον θέμα που ανταποκρίνεται στα επιστημονικά μου ενδιαφέροντα, καθώς εμβάθυνα και απόλαυσα το ταξίδι της έρευνας και συγγραφής στο μέγιστο βαθμό.

Επιπλέον, ευχαριστώ από καρδιάς όλους τους καθηγητές του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών στα «Οικονομικά της Εκπαίδευσης» για τις γνώσεις που μου μεταλαμπάδευσαν κατά τη μονοετή φοίτηση στο Πανεπιστήμιο του Πειραιά. Θα ήθελα, ακόμα, να ευχαριστήσω θερμά όσους συναδέλφους - συμφοιτητές και φίλους μου συνέβαλαν με τα σχόλια, την κριτική και τις γνώσεις τους στην αντιμετώπιση των δυσκολιών που αντιμετώπισα.

Τέλος, το πόνημα αυτό αφιερώνεται σε όλους τους νέους Έλληνες μετανάστες που αναγκάζονται να φύγουν για το εξωτερικό αναζητώντας καλύτερες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης. Κλείνοντας, να ευχαριστήσω όλους εκείνους που αφιέρωσαν λίγο από το χρόνο τους για να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο και να συμβάλλουν στην έρευνα.

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΡΡΟΗΣ ΕΓΚΕΦΑΛΩΝ: ΜΙΑ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Λέξεις-κλειδιά: μετανάστευση, κυκλοφορία επιστημονικού δυναμικού, υψηλή ειδίκευση, αίτια και αποτελέσματα, αγορά εργασίας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία με τίτλο «*προσδιοριστικοί παράγοντες διαρροής εγκεφάλων: μια έρευνα στις οικονομικές σχολές της Ελλάδος*» αποτελεί το αποτέλεσμα μιας ερευνητικής προσπάθειας η οποία πραγματοποιήθηκε στο Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Πειραιώς στα πλαίσια του προγράμματος Μεταπτυχιακών σπουδών «Οικονομικά της Εκπαίδευσης». Η εργασία επιχειρεί να παρουσιάσει το φαινόμενο της διαρροής του ελληνικού επιστημονικού δυναμικού προς τις πιο ανεπτυγμένες χώρες σταχυολογώντας τα κύρια κριτήρια του μεταναστευτικού κινήματος τα τελευταία χρόνια. Αρχικά, έχοντας ως γνώμονα τις κατευθυντήριες γραμμές της υπάρχουσας βιβλιογραφίας ορίζεται ο όρος «Brain Drain», γίνεται μια σύντομη αναφορά στην ευρωπαϊκή πολιτική για το μεταναστευτικό, καθώς απαριθμούνται τα αίτια και οι επιπτώσεις του φαινομένου. Εν συνεχεία, μέσω της δειγματοληπτικής έρευνας εξετάζονται οι προθέσεις των σημερινών φοιτητών να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό, καθώς και οι απόψεις τους σχετικά με την κατάσταση και τις προοπτικές που επικρατούν στην Ελλάδα. Τέλος, τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι το φαινόμενο της διαρροής επιστημονικού δυναμικού εκκολάπτεται με ταχείς ρυθμούς, με συνέπεια η χώρα να οδηγείται σε ένα φαύλο κύκλο περιορισμένης ανάπτυξης με υψηλά ποσοστά ανεργίας.

*DETERMINING FACTORS OF BRAIN DRAIN: A RESEARCH
IN THE GREEK SCHOOLS OF ECONOMICS*

ABSTRACT

Key words: immigration, brain circulation, highly skilled, reasons and results, labor market, unemployment.

The present thesis entitled ‘Determining Factors of Brain Drain: A Research in the Greek Schools of Economics’ is the result of a research effort that took place in the Department of Economics at the University of Pireaus within the context of the postgraduate program ‘Economics of Education’. The thesis aims at studying the phenomenon of brain drain in Greece through examining the main criteria of the migratory movement over the last years. Firstly, bearing in mind the guidelines of the existing literature, the term ‘Brain Drain’ is defined, a brief reference to the European policy towards immigration is made and the causes and the consequences of the phenomenon are also enumerated. Then by collecting data through a survey, we study the university students’ intentions to immigrate and their opinion on the current economic situation in Greece. Finally, the results of the thesis show that the phenomenon of brain drain is accelerated and as a consequence, the country is led to a vicious circle of slow growth and high unemployment.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε με σκοπό να αναδείξει το πρόβλημα της διαρροής του εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού. Πηγή έμπνευσης και σημείο αφετηρίας για την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος αποτέλεσαν τόσο η εκτενής συζήτηση με τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Ελευθερίου, όσο και η μελέτη της έρευνας του κ. Λαμπριανίδη στο ζήτημα της «διαρροής επιστημονικού δυναμικού» στο εξωτερικό.

Οι βασικότεροι λόγοι ενασχόλησής μου με το συγκεκριμένο αντικείμενο ήταν η έντονη παγκόσμια κινητικότητα των νέων, τα κίνητρα μετανάστευσης και οι συνέπειες του Brain Drain στις αναπτυξιακές προοπτικές της ελληνικής οικονομίας. Η μετανάστευση νέων πτυχιούχων στο εξωτερικό, τόσο από την Ελλάδα όσο και από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, είναι ένα φαινόμενο που παρατηρείται σε μεγάλο βαθμό τα τελευταία χρόνια, καθώς όλο και περισσότεροι νέοι αποφασίζουν να χτίσουν τη ζωή τους στη χώρα που θα τους προσφέρει τα μέγιστα οφέλη. Από την άλλη πλευρά, το σύγχρονο διεθνοποιημένο περιβάλλον με την παγκοσμιοποιημένη οικονομία δίνει στις αγορές εργασίας το βήμα να αναζητήσουν το εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό έξω από τα συννοριακά πλαίσια, γεγονός που αφ' ενός ενισχύει τις αναπτυγμένες χώρες με ικανά «μυαλά» τα οποία θα αυξήσουν την παραγωγικότητα της εργασίας σε βάθος χρόνου, αφ' ετέρου αποδυναμώνει τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες καθώς στερούνται το εκπαιδευμένο ανθρώπινο δυναμικό της χώρας. Απόρροια αυτής της κατάστασης είναι η δημιουργία ανισορροπιών και διαφοροποιήσεων μεταξύ των χωρών κατά την κατανομή ωφελειών της παγκοσμιοποίησης.

Το φαινόμενο της διαρροής επιστημονικού δυναμικού εκκολάπτεται με ταχείς ρυθμούς και στην Ελλάδα. Καταλυτικό ρόλο σε αυτή την τάση φυγής διαδραματίζει η σημερινή οικονομική κρίση, η οποία σε συνδυασμό με την ήδη εκτεταμένη παραοικονομία και τη διαφθορά ωθεί αρκετούς νέους να σπουδάσουν και να εργαστούν στο εξωτερικό. Αν και η χώρα διαθέτει ένα άρτια εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό υψηλής ποιότητας, δεν καταφέρνει να το αξιοποιήσει ως παράγοντα-κλειδί για την οικονομική ανέλιξη και την ανταγωνιστικότητα μεταξύ των χωρών με αποτέλεσμα να υπόκειται στην συντήρηση ενός φαύλου κύκλου υπανάπτυξης.

Τέλος, θα ήθελα να επισημάνω ότι το περιορισμένο ερευνητικό ενδιαφέρον στην ελληνική βιβλιογραφία υποδηλώνει την απουσία μελέτης και αντιμετώπισης του ζητήματος, καθώς η ελληνική κοινωνία δεν έχει ακόμη συνειδητοποιήσει τον τεράστιο προωθητικό ρόλο της ύπαρξης ανθρώπινου δυναμικού υψηλού επιπέδου, καθώς και τη σημασία της βασικής αλλά και της εφαρμοσμένης έρευνας. Επομένως, οφείλουμε να διερευνήσουμε τα αίτια και τα αποτελέσματα του φαινομένου, ώστε να μετατρέψουμε το brain drain σε brain gain για την ελληνική κοινωνία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	7
ABSTRACT.....	8
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	9
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	11
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ.....	13
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ.....	15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	16

ΜΕΡΟΣ Ι : ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ BRAIN DRAIN

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΔΙΑΡΡΟΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ

1.1 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ.....	17
1.2 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ.....	23
1.3 ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ BRAIN DRAIN;.....	24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ

2.1 ΤΟ BRAIN DRAIN ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	25
2.2 ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	28
2.3 ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ BRAIN DRAIN.....	32

ΜΕΡΟΣ ΙΙ: ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΕΡΕΥΝΑ

3.1 ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	35
3.2 ΤΟ ΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	35
3.3 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	36
3.4 ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΜΟΝΑΔΑΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑΣ.....	37
3.5 ΕΠΙΛΟΓΗ ΜΕΘΟΔΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑΣ.....	37
3.6 ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ.....	37
3.7 ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ.....	38

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ.....	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	56
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	61
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	
ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ.....	65
ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΕΡΩΤΗΘΕΝΤΩΝ ΠΟΥ ΑΠΑΝΤΗΣΑΝ ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΣΤΟ ΕΝΔΕΧΟΜΕΝΟ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ.....	70

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

<i>Γράφημα 1 Φύλο ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης</i>	38
<i>Γράφημα 2 Ηλικία ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης</i>	39
<i>Γράφημα 3 Μορφωτικό επίπεδο γονέων ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης</i>	40
<i>Γράφημα 4 Οικονομική κατάσταση οικογένειας ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης</i>	41
<i>Γράφημα 5 Μετανάστευση γονέων (για σπουδές ή εργασία) ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης</i>	42
<i>Γράφημα 6 Μετανάστευση συγγενών (για εργασία, σπουδές ή διαμονή) ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης</i>	43
<i>Γράφημα 7 Γνώση του φαινομένου Brain Drain (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)</i>	44
<i>Γράφημα 8 Αξιολόγηση του φαινομένου Brain Drain (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)</i>	45
<i>Γράφημα 9 Λόγοι μετανάστευση στο εξωτερικό (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)</i>	46
<i>Γράφημα 10 Ελλάδα ή εξωτερικό: Η ανάδειξη των οικονομικών σπουδών στον επιχειρηματικό τομέα (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)</i>	47
<i>Γράφημα 11 Αναζήτηση εργασίας στην Ελλάδα πριν τη φυγή στο εξωτερικό (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)</i>	48
<i>Γράφημα 12 Σημαντικότερο κριτήριο για την επιλογή εργασίας (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)</i>	49
<i>Γράφημα 13 Λόγοι επιστροφής στην Ελλάδα (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)</i>	51
<i>Γράφημα 14 Φύλο ερωτηθέντων που απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης</i>	70

Γράφημα 15 Ηλικία ερωτηθέντων που απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης.....	70
Γράφημα 16 Μορφωτικό επίπεδο γονέων ερωτηθέντων που απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης	71
Γράφημα 17 Οικονομική κατάσταση οικογένειας ερωτηθέντων που απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης	71
Γράφημα 18 Μετανάστευση γονέων (για σπουδές ή εργασία) ερωτηθέντων που απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης.....	72
Γράφημα 19 Μετανάστευση συγγενών (για εργασία, σπουδές ή διαμονή) ερωτηθέντων που απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης	72
Γράφημα 20 Γνώση του φαινομένου <i>Brain Drain</i> (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης).....	73
Γράφημα 21 Αξιολόγηση του φαινομένου <i>Brain Drain</i> (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης).....	73
Γράφημα 22 Ελλάδα ή εξωτερικό: Η ανάδειξη των οικονομικών σπουδών στον επιχειρηματικό τομέα (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)	74
Γράφημα 23 Αναζήτηση εργασίας στην Ελλάδα πριν τη φυγή στο εξωτερικό (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης).....	74
Γράφημα 24 Σημαντικότερο κριτήριο για την επιλογή εργασίας (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)	75
Γράφημα 25 Λόγοι επιστροφής στην Ελλάδα (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)	75

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΔΟΜ: Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης

ΕΕ Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΕ-19: Ευρωπαϊκή Ένωση με 19 κράτη μέλη

ΕΕ-25: Ευρωπαϊκή Ένωση με 25 κράτη μέλη

ΕΕ-28: Ευρωπαϊκή Ένωση με 28 κράτη μέλη

ΕΚΧ Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης

NEET: Not in Education, Employment or Training

ΟΟΣΑ: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

ΣΕΒ: Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κύριος σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η συστηματική ανάλυση του φαινομένου της «διαρροής επιστημονικού δυναμικού» στο εξωτερικό. Η μελέτη επιχειρεί να δώσει μια σφαιρική προσέγγιση για την ελληνική επιστημονική διασπορά με ποσοτικά-ποιοτικά κριτήρια και να εξετάσει τον μεταβαλλόμενο χαρακτήρα της στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης.

Η παρούσα εργασία συντίθεται σε έξι κεφάλαια. Στο πρώτο μέρος (Μέρος Ι) παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας. Συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζεται ο όρος «διαρροή του επιστημονικού δυναμικού» ή αλλιώς Brain Drain στην Ελλάδα και στο κόσμο. Επιπλέον, γίνεται αναφορά στη μετανάστευση και τη μεταναστευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης η οποία εν τέλει όζυνε το πρόβλημα της διαρροής των επιστημόνων, με συνέπεια τη δημιουργία ανισορροπιών και διαφοροποιήσεων μεταξύ των χωρών κατά την κατανομή ωφελειών. Στη συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο ερευνώνται τα κίνητρα της έντονης κινητικότητας των νέων και οι συνέπειες του φαινομένου στις αναπτυξιακές προοπτικές της ελληνικής οικονομίας.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας (Μέρος ΙΙ) περιλαμβάνει τη δειγματοληπτική έρευνα που εκπονήσαμε και τα αποτελέσματα που αυτή έφερε. Αναλυτικότερα, στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας, η επιλογή του ερευνητικού δείγματος, η τεχνική της συγκέντρωσης των δεδομένων και το μέσο συλλογής των δεδομένων. Με αυτό τον τρόπο αναλύεται διεξοδικά ο σχεδιασμός της πρωτογενούς έρευνας και ο σκοπός της. Στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας σύμφωνα με το προφίλ του δείγματος το οποίο διακρίνεται δύο κατηγορίες (υπέρ και κατά της μετανάστευσης). Στο πέμπτο κεφάλαιο αναφέρονται τα συμπεράσματα της έρευνας. Τέλος, στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται ορισμένες προτάσεις για την άμβλυνση του φαινομένου στα πλαίσια της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας.

Η εργασία ολοκληρώνεται με τη βιβλιογραφία την οποία αξιοποιήσαμε για την τεκμηρίωση της διπλωματικής εργασίας. Η βιβλιογραφία χωρίζεται σε ελληνόγλωσση, ξενόγλωσση και στις ηλεκτρονικές διευθύνσεις. Στο παράρτημα παρατίθεται το ερωτηματολόγιο που σχεδιάστηκε για τους σκοπούς της έρευνας.

ΜΕΡΟΣ Ι : ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ BRAIN DRAIN

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΔΙΑΡΡΟΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ

1.1 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

Η μετανάστευση αποτελεί ένα φαινόμενο πολυδιάστατο και πολυεπίπεδο. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Μετανάστευσης¹ το φαινόμενο αυτοορίζεται ως μια μόνιμη ή προσωρινή μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου, μιας ομάδας ή ενός κοινωνικού συνόλου. Ειδικότερα, η μετανάστευση σχετίζεται άμεσα με τη μετακίνηση μεμονωμένων ατόμων ή/και μεγάλων ομάδων πληθυσμού μεταξύ κρατών λόγω των κοινωνικών μεταβολών, των οικονομικών και πολιτικών κρίσεων, των πολέμων, της ασύμμετρης κατανομής του παγκόσμιου πλούτου μεταξύ αναπτυσσόμενων και αναπτυγμένων χωρών, της παγκόσμιας απορρύθμισης της αγοράς εργασίας και τέλος των ανθρωπογενών καταστροφών.

Ως γνωστόν η μετανάστευση διαμορφώνει την ιστορία της ανθρωπότητας εδώ και εκατομμύρια χρόνια. Η συνεχής αυτή διαδικασία έχει επηρεάσει όλα τα μήκη και πλάτη του κόσμου σε διαφορετικό βαθμό και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Μέχρι τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου η μετανάστευση χαρακτηριζόταν από το αίσθημα της επιβίωσης. Η ιστορία έχει καταγράψει πολλές φυλετικές ή πολιτισμικές μετακινήσεις που έγιναν με σκοπό την αποφυγή της αιχμαλωσίας ή του θανάτου. (Λαμπριανίδης, 2011) Λίγα χρόνια αργότερα στα πλαίσια της σύγχρονης βιομηχανικής εποχής η μετανάστευση χαρακτηρίστηκε από οικονομικά κίνητρα. Η Βόρεια Αμερική και η Αυστραλία έκαναν μια προσπάθεια προσέλκυσης ξένου και φτηνού εργατικού δυναμικού από τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες. Έτσι, οι λιγότερο μορφωμένοι επέλεξαν να αναζητήσουν το μέλλον τους σε χώρες με μεγαλύτερη οικονομική

---

¹ Ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (ΔΟΜ, διεθνώς ΙΟΜ) αποτελεί ένα διακυβερνητικό οργανισμό που ιδρύθηκε το 1951 προκειμένου να ρυθμιστεί σε επίπεδο διεθνούς αγοράς το πρόβλημα της ανθρώπινης μετανάστευσης το οποίο άρχισε να γίνεται οξύτατο ιδιαίτερα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

ανάπτυξη. (Μπάγκαβος και Παπαδοπούλου, 2003). Εκείνη την περίοδο οι ειδικευμένοι μετανάστες ήταν ελάχιστοι με αποτέλεσμα να απορροφώνται άμεσα από την αγορά εργασία με ανταμοιβές ισάξιες των προσόντων τους. Έκτοτε η κατάσταση παρουσιάζεται διαμετρικά αντίθετη με συνέπεια ένα μεγάλο μέρος των υψηλά εκπαιδευμένων και εξειδικευμένων ανθρώπων να μεταναστεύει προς τις αναπτυγμένες χώρες. (Λαμπριανίδης, 2011). Η μετανάστευση των μη πεπαιδευμένων ατόμων μετατράπηκε σε μια μαζική εξαγωγή ευφυΐας. Είναι απαραίτητο να τονιστεί ότι από τις αρχές τις δεκαετίας του '70, η μετανάστευση γίνεται και από τους φοιτητές. Οι φοιτητές συνήθως επιλέγουν να παραμείνουν στις χώρες που σπούδασαν με σκοπό να εργαστούν.

Έτσι λοιπόν κατά τον 20^ο και 21^ο αιώνα το φαινόμενο της μετανάστευσης αλλάζει φυσιογνωμία. Με τη συνθήκη της Ρώμης που υπογράφεται το 1957 προβλέπεται η δημιουργία της ευρωπαϊκής αγοράς στην οποία είναι ελεύθερη η κυκλοφορία των αγαθών, των προσώπων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων. Αυτή η συνθήκη αποτέλεσε κομβικό σημείο για να τη λήψη των πρώτων αποφάσεων σε κοινοτικό επίπεδο για την οικοδόμηση μιας κοινής πολιτικής μεταξύ των κρατών-μελών.

Επίσης, σημαντικό βήμα για την προώθηση ενός κοινωνικού κοινοτικού προτύπου αποτέλεσε η ψήφιση του «Κοινοτικού Χάρτη των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων», το Δεκέμβριο του 1989. Ο Κοινωνικός Χάρτης υποδιαιρείται στους τίτλους αξιοπρέπεια, ελευθερίες, ισότητα, αλληλεγγύη, δικαιώματα των πολιτών και δικαιοσύνη και περιλαμβάνει έναν προγραμματικό κατάλογο των βασικών κοινωνικών δικαιωμάτων των μισθωτών. Η βασική αξία του Χάρτη είναι ότι συνιστά την Ένωση ως κοινότητα δικαιωμάτων και αξιών. Ειδικότερα, ο Κοινωνικός Χάρτης προβλέπει το δικαίωμα:

- της ελεύθερης κυκλοφορίας και άσκησης οποιουδήποτε επαγγέλματος στις χώρες της Κοινότητας. Αυτό το δικαίωμα συνεπάγεται το δικαίωμα συγκέντρωσης της οικογένειας, την αναγνώριση των πτυχίων, την εναρμόνιση των όρων παραμονής.
- της ελεύθερης επιλογής και άσκησης επαγγέλματος, (A15)
- της πρόσβασης στις υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας, (A29)
- δίκαιης αμοιβής, (A4)

- της ανάπαυσης και του ελεύθερου χρόνου, της λήψης άδειας με αποδοχές και του ακριβούς καθορισμού των όρων εργασίας.
- της κοινωνικής προστασίας και της κοινωνικής ασφάλισης (A12) καθώς και της προστασίας των ανέργων. (A34)
- της κοινωνικής και ιατρικής αντίληψης (A13)
- των ελεύθερων συλλογικών διαπραγματεύσεων (A6), σύναψης συλλογικών συμβάσεων, συλλογικής δράσης και απεργίας μισθωτών.
- της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης. (A14)
- των εργαζομένων γυναικών για προστασία (A8)
- της μητέρας και του παιδιού για κοινωνική και οικονομική προστασία (A17)
- του επαγγελματικού προσανατολισμού (A9)
- της επαγγελματικής εκπαίδευσης (A10)
- της πληροφόρησης, της διαβούλευσης και της συμμετοχής των εργαζομένων στις επιχειρήσεις (A27), ιδίως σε θέματα που αφορούν την εισαγωγή νέας τεχνολογίας, την αναδιάρθρωση ή συγχώνευση επιχειρήσεων, τις ομαδικές απολύσεις. (A30)
- της προστασίας της υγείας (A11) και ασφάλειας στο χώρο εργασίας. (A3)
- της των παιδιών και των νεαρών προσώπων για προστασία. (A7)
- της αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης των συνταξιούχων και κοινωνικής προστασίας των απόρων ηλικιωμένων που δε δικαιούνται σύνταξη. (A25)
- των προσώπων που μειονεκτούν σωματικά ή διανοητικά για επαγγελματική εκπαίδευση και επαγγελματική και κοινωνική επαναπροσαρμογή. (A15)
- των μεταναστών εργατών και των οικογενειών τους για προστασία και αντίληψη (A19) (Κωστάκη, 2017)

Η ψήφιση του Κοινωνικού Χάρτη θέσπισε τη προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων, έστω και ως διακήρυξη, και προσδιορίστηκε πιο συγκεκριμένα η έννοια του ευρωπαϊκού χώρου. Το Πρόγραμμα Δράσης της Επιτροπής αναφέρεται στη συγκεκριμένη εφαρμογή των δικαιωμάτων και μέτρων προαγωγής του Χάρτη, και παρουσιάστηκε μαζί με το Χάρτη στη Σύνοδο του Στρασβούργου. Το Πρόγραμμα αυτό περιλαμβάνει τρεις μεγάλες ενότητες κοινωνικό-πολιτικών προτάσεων και πρωτοβουλιών που θεωρήθηκαν οι πλέον επείγουσες.

Στην πρώτη ενότητα προβλέπονται μέτρα που συνδέονται με την πραγματοποίηση της εσωτερικής αγοράς:

- Επέκταση της ελευθερίας διακίνησης και στους εργαζομένους του δημόσιου τομέα.
- Κατάργηση νομικών περιορισμών και πλήρωση νομικών κενών σχετικά με μετανάστες, ανέργους ή πρόωρα συνταξιοδοτημένους, ειδικότερα όσον αφορά τις κοινωνικοπολιτικές τους απαιτήσεις (συντάξεις) και τη μεταφορά τους από τις χώρες που εργάστηκαν στις χώρες που ζουν.
- Η τελειοποίηση υπαρχόντων προγραμμάτων όπως το comet, erasmus, eurotecnet, force, lingua, petra κ.α. που αποβλέπουν στην κινητοποίηση και επιμόρφωση εργαζομένων, επιστημόνων και νέων.

Στη δεύτερη ενότητα προβλέπονται μέτρα που αποβλέπουν στην οικονομική και κοινωνική συνοχή των χωρών – μελών:

- Αύξηση των κονδυλίων των διαρθρωτικών και περιφερειακών ταμείων με σκοπό την ενίσχυση της συνοχής χωρών – μελών.
- Επιμορφωτικές και εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες με σκοπό την ευκολότερη πρόσβαση στα επαγγέλματα και τη συνεχή μετεκπαίδευση.
- Λήψη μέτρων σε σχέση με τις συνθηκών εργασίας
- Ρυθμίσεις που θα εξασφαλίζουν στους εργαζομένους ασφαλή συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων των επιχειρήσεων.

Στην τρίτη ενότητα περιλαμβάνονται μέτρα ενίσχυσης της απασχόλησης και της αλληλεγγύης. Αυτά αφορούν τρέχοντα προγράμματα για γυναίκες, ανέργους, νέους και άτομα με ειδικές ανάγκες.

Έπειτα με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997) τα ζητήματα του ασύλου, της διάβασης συνόρων και της μετανάστευσης έγιναν κεντρικής σημασίας πολιτικά θέματα για την Ε.Ε. Η Συνθήκη αυτή προβλέπει την σταδιακή οικοδόμηση ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαίου, όπως και την εναρμόνιση των πολιτικών των κρατών που συμμετέχουν στους τομείς του δικαίου, του ασύλου, της μετανάστευσης και του ελέγχου των εξωτερικών συνόρων, εντός χρονικού πλαισίου πέντε ετών μετά τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης. (Σαρρής, 2008).

Επίσης, η Συνθήκη του Άμστερνταμ εισήγαγε ένα νέο κεφάλαιο που αναφερόταν στην αναγκαιότητα απασχόλησης του εξειδικευμένου και καταρτισμένου

ανθρώπινου δυναμικού στο πλαίσιο ανάπτυξης μιας στρατηγικής συντονισμού για την απασχόληση. Σύμφωνα, με τα πορίσματα της Διάσκεψης του Συμβουλίου Κορυφής του Άμστερνταμ οι κοινωνικοί εταίροι καλούνταν στα διάφορα πεδία ευθύνης και δράσης να καταλήξουν το συντομότερο δυνατό σε συμφωνίες που θα αυξάνουν τις δυνατότητες για τη κατάρτιση, την επαγγελματική εμπειρία, του εκπαιδευτικούς κύκλους σπουδών ή για οποιοδήποτε μέτρο που θα προωθούσε την απασχόληση των νέων εργαζομένων.

Τέσσερις βασικές πυλώνες οριοθετούν το κοινωνικό πρόβλημα της Κοινότητας. Η μετανάστευση, η γήρανση του πληθυσμού, η μεταβολή του εργασιακού περιβάλλοντος και το επίπεδο απασχόλησης. Οι τέσσερις αυτοί πυλώνες αποτελούν κοινή συνιστώσα στα κοινωνικά προβλήματα των χωρών μελών της ΕΕ. Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα μεταπολεμικά έχει αναδειχτεί σε κατεξοχήν μεταναστευτικό χώρο με την Ελλάδα και άλλες χώρες του Νότου να έχουν μετατραπεί σε αποθήκες μεταναστών. Η μετανάστευση είναι διττή, καθώς διεξάγεται τόσο στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής ένωσης όσο και από τρίτα κράτη προς αυτή. Η πρώτη φάση του μεταναστευτικού κινήματος σε εσωτερικό επίπεδο γινόταν από τον Ευρωπαϊκό Νότο προς τον Ευρωπαϊκό Βορρά. Στη συνέχεια παρατηρείται μια αυξημένη κινητικότητα εργαζομένων μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών. Αυτή η μετακίνηση ανθρώπων αποτελεί τη σημερινή διασπορά γνώσης και εξέλιξης.

Βέβαια, απόρροια αυτής της κατάστασης είναι η μετανάστευση μεσαίων και ανώτερων στελεχών επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα, εξαιτίας της Ενιαίας Αγοράς και της εγκατάστασης θυγατρικών εταιρειών σε μη κοινοτικούς χώρους της Ευρώπης οι επιχειρήσεις των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών αντιμετώπισαν μεγάλες δυσκολίες. Επομένως, η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση θέτει πολλά και συνεχή προβλήματα στους φορείς χάραξης της κοινωνικής πολιτικής. Ζητήματα όπως της ελεύθερης διακίνησης, της αναγνώρισης των πτυχίων, της επιμόρφωσης και μετεκπαίδευσης, της αναγνώρισης συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων και της πληρωμής συντάξεων κλπ., συνδέονται με τις μεταναστευτικές ροές εργατικού δυναμικού που αναμένεται να προκαλέσει η λειτουργία της Ενιαίας Αγοράς και απαιτούν κεντρική παρέμβαση (Σακελλαρόπουλος, 1993).

Η «Ευρώπη 2020» είναι η στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ανάπτυξη και την απασχόληση. Ξεκίνησε το 2010 με το πρόγραμμα εργασίας

«Εκπαίδευση και Κατάρτιση 2010» με ορίζοντα το 2020. Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν τεθεί πέντε πρωταρχικοί στόχοι και αφορούν την απασχόληση, την έρευνα και την ανάπτυξη, το κλίμα/ την ενέργεια, την εκπαίδευση, την κοινωνική ένταξη και τη μείωση της φτώχειας. Ειδικότερα, οι αναπτυξιακοί στόχοι στο πεδίο της απασχόλησης είναι οι εξής:

- ενίσχυση της απασχόλησης των νέων, τη στήριξη των εχόντων χαμηλά προσόντα, των γηραιότερων σε ηλικία εργαζομένων καθώς και των μεταναστών οι οποίοι εργάζονται νόμιμα και είναι επίσημα καταγεγραμμένοι.
- ενίσχυση της ευελιξίας στο πλαίσιο της απασχόλησης μέσα από την προώθηση της κινητικότητας και τη διαμόρφωση μιας νέας ισορροπίας στον εργασιακό βίο (αφορά τους νέους, τις ευπαθείς ομάδες, τα κοινωνικά αποκλεισμένα άτομα).
- προοπτική της δημιουργίας ενός Ευρωπαϊκού Πλαισίου Προσόντων το οποίο θα ταξινομεί και θα διαβαθμίζει τα προσόντα σε όλη την ευρωπαϊκή περιοχή. Με αυτό τον τρόπο θα ενισχυθεί η ελεύθερη μετακίνηση ανάμεσα σε εκπαιδευόμενους, εκπαιδευτές, ελεύθερους επαγγελματίες και μισθωτούς εργαζόμενους. (Μιχαήλ και Μπαντέκας, 2015).

1.2 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ

Ο Adam Smith (1776) στο «Έρευνα για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών» διακρίνει τέσσερις μορφές κεφαλαίου: μηχανές, κτίρια, γη και ανθρώπινο δυναμικό. Πιο συγκεκριμένα, ως προς το τελευταίο, ο Smith επισημαίνει ότι οι δεξιότητες που κάποιος έχει αποκτήσει μέσω εκπαίδευσης, μελέτης και κατάρτισης θεωρούνται περιουσιακό στοιχείο όχι μόνον του συγκεκριμένου ανθρώπου αλλά και της κοινωνίας στο σύνολό της. Η βασική υπόθεση των θεωριών για το ανθρώπινο κεφάλαιο είναι ότι το ανθρώπινο δυναμικό αποτελεί τον κύριο μηχανισμό οικονομικής ανάπτυξης. Ο πιο διαδεδομένος δείκτης μέτρησης του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι η εκπαίδευσή, δηλαδή ο χρόνος παραμονής στην εκπαιδευτική διαδικασία. Οι γνώσεις που έχουν αποκομίσει τα άτομα αποτελούν επένδυση για την οικονομία και τη χώρα. Έτσι, η παρουσία εκπαιδευμένου ανθρώπινου δυναμικού είναι σημαντικός παράγοντας ανάπτυξης και, μάλιστα, η σημασία αυτή αυξάνεται όσο οι αναπτυγμένες οικονομίες κινούνται προς την ονομαζόμενη «οικονομία της γνώσης» ή «οικονομία της μάθησης». (Λαμπριανίδης, 2011)

Οι τελευταίες δύο δεκαετίες χαρακτηρίστηκαν από την ευρεία αναγνώριση της σημασίας της γνώσης, της καινοτομίας και του ανθρώπινου δυναμικού στην οικονομική ανάπτυξη ιδίως όσον αφορά τις οικονομίες των αναπτυγμένων χωρών. Στο σύγχρονο διεθνοποιημένο περιβάλλον φαίνεται να ενισχύεται ο ρόλος ορισμένων κρατών, περιφερειών και πόλεων και να διευκολύνεται η κινητικότητα επιστημονικού και ερευνητικού ανθρώπινου δυναμικού, καθώς οι ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις επιτάσσουν την ανάγκη ανάπτυξης σε τομείς, όπως πχ. η πληροφορική και η βιοτεχνολογία. (Λαμπριανίδης, 2011)

Όπως σημειώνουν οι Williams και Balaz (2008), η καινοτομία αποτελεί το βασικό μηχανισμό των μοντέρνων οικονομιών, το ανθρώπινο κεφάλαιο είναι ο παράγοντας-κλειδί και η μετανάστευση ένα αναπόσπαστο κομμάτι του. Η διασπορά της γνώσης γίνεται μόνο μέσω του ανθρώπου. Για αυτό το λόγο η μετανάστευση θεωρείται εξαιρετικά σημαντική για την καινοτομία, καθώς συνδέεται με τη μεταφορά της άρρητης γνώσης και την εφαρμογή της εμπειρικής γνώσης και της κωδικοποιημένης πληροφορίας. Παρόλα αυτά, οι επιταχυνόμενοι ρυθμοί παραγωγής νέας γνώσης οδηγούν μεγάλο μέρος των υφιστάμενων γνώσεων και εφαρμογών σε ταχεία απαξίωση

και τονίζουν τη σημασία που έχει η ικανότητα διαρκούς μάθησης για τη διατήρηση της ανταγωνιστικότητας επιχειρήσεων, περιοχών και κρατών.

1.3 ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ BRAIN DRAIN;

Το φαινόμενο της διαρροής επιστημονικού δυναμικού σηματοδοτεί τη διεθνή μεταφορά πόρων με τη μορφή ανθρώπινου κεφαλαίου και ισχύει κυρίως για τη μετανάστευση σχετικά υψηλά εκπαιδευμένων ατόμων από τις λιγότερο αναπτυγμένες προς τις περισσότερο αναπτυγμένες χώρες (De la Fuente et al., 2010). Είναι κοινώς αποδεκτό πως τα πλούσια κράτη προσφέρουν περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης, καλύτερες συνθήκες εργασίας και υψηλότερο βιοτικό επίπεδο, σε ικανούς εργαζόμενους σε σχέση με τα υπό ανάπτυξη κράτη.

Η διαρροή επιστημονικού δυναμικού δεν είναι ένα σύγχρονο φαινόμενο, καθώς ο Dedijer (1968) επισημαίνει στην έρευνα του ότι οι πρώιμες μεταναστεύσεις εμφανίζονται κατά την αρχαιότητα με σκοπό την μετακίνηση των ατόμων στα πρώτα ιστορικά ιδρύματα μάθησης και έρευνας στην Ευρώπη. (Adams,1968). Ο όρος «διαρροή εγκεφάλων» ή αλλιώς «brain drain» πρωτοεμφανίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία το 1963 σε μια έκθεση της Royal Society of London (Royal Society, 1963) και αναφέρεται στη μετανάστευση των βρετανών επιστημόνων στις ΗΠΑ (Cohen,1997). Μέχρι τις δεκαετίες του '60 και του '70, η βιβλιογραφία του συγκεκριμένου πεδίου πραγματευόταν κυρίως τη μετανάστευση ακαδημαϊκών και επαγγελματιών από τις λιγότερο αναπτυγμένες προς τις αναπτυγμένες χώρες. Από τις αρχές της δεκαετίας του '70, η έρευνα συμπεριλαμβάνει και φοιτητές, κυρίως γιατί πολλοί από αυτούς μετά το πέρας των σπουδών τους επιλέγουν να παραμείνουν στις χώρες όπου σπούδασαν (Λαμπριανίδης, 2011)

Σύμφωνα με τον Λαμπριανίδη (2011) η έννοια «brain drain» είναι συνώνυμη και αναφέρεται επίσης ως «Ειδικευμένη διεθνής μετανάστευση», «εξαγωγή ευφυΐας», «διεθνής μετανάστευση ταλέντων», «ποιοτική μετανάστευση», «μετεγκατάσταση ερευνητών», «απορρόφηση εγκεφάλων», «μετανάστευση εγκεφάλων», «μετανάστευση των δυναμικών στοιχείων», «διαρροή της διάνοιας», «διαρροή του καλύτερου

εργατικού δυναμικού», «διαρροή του ποιοτικού ανθρώπινου δυναμικού», «εξαγωγή έμψυχου κεφαλαίου».

Σύμφωνα με τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ, 1997), στην κατηγορία των εργαζομένων με υψηλή ειδίκευση συνήθως ανήκουν αυτοί που έχουν πανεπιστημιακό πτυχίο ή εκτεταμένη / ισοδύναμη εμπειρία σε ένα συγκεκριμένο τομέα (Iredale, 2001). Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει ειδικούς με υψηλά προσόντα, ανεξάρτητα στελέχη και ανώτερα διευθυντικά στελέχη, εξειδικευμένους τεχνικούς ή εμπόρους, επενδυτές, επιχειρηματίες, «βασικούς εργαζόμενους» και υπεργολάβους εργαζόμενους. Τα άτομα αυτής της κατηγορίας επιδιώκουν συχνά να μεγιστοποιήσουν την απόδοση της επένδυσής τους στην εκπαίδευση και μετακινούνται προς αναζήτηση υψηλότερης αμοιβής ή πιο αποδοτικής απασχόλησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ

2.1 ΤΟ BRAIN DRAIN ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στην Ελλάδα της κρίσης, το φαινόμενο της εκροής ανθρώπινου κεφαλαίου, γνωστό με τον όρο “διαρροή” ή “έξοδος εγκεφάλων” (brain drain), έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις. Συνολικά, σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας Ελλάδος (2016) από το 2008 μέχρι το 2017, σχεδόν 500 χιλιάδες νέοι, κάτοικοι Ελλάδος, ηλικίας 25-39 ετών εξήλθαν μόνιμα από τη χώρα με κατεύθυνση τις περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες, αναζητώντας εργασία με καλύτερη αμοιβή και καλύτερες προοπτικές κοινωνικής και οικονομικής προόδου. Είναι η γενιά που επηρεάστηκε περισσότερο από την κρίση, γνωστή ως “generation E” (expats) ή “generation G” (young, talented and Greek) ή “generation We”.

Συχνές είναι οι αναφορές των διεθνών και εγχώριων μέσων ενημέρωσης στο ελληνικό φαινόμενο της κλιμακούμενης εκροής ανθρώπινου δυναμικού. Την τελευταία δεκαετία αρκετές δειγματοληπτικές έρευνες έχουν επίσης διεξαχθεί για τον εντοπισμό των ποιοτικών χαρακτηριστικών του (βλ. EUI, 2013, ICAP, 2015, 2016, Endeavor Greece, 2014, Labrianidis and Vogiatzis, 2013, Δαμανάκης κ.ά., 2014, Labrianidis and

Pratsinakis, 2016). Τα αποτελέσματα όλων των ερευνών συγκλίνουν στο ότι το σύγχρονο κύμα μετανάστευσης αφορά νέους, άγαμους και με υψηλή μόρφωση. Μεταξύ των σημαντικότερων λόγων μετακίνησης καταγράφονται όχι μόνο η ανεργία και η δυσμενής οικονομική συγκυρία, αλλά και η έλλειψη μέριμνας από την πολιτεία για την παροχή ευκαιριών αριστείας και εξέλιξης εξαιτίας της αναξιοκρατίας.

Ιστορικά, η Ελλάδα συγκαταλέγεται στις χώρες με πλούσια εμπειρία αποδημίας. Στο διάστημα των τελευταίων 100 ετών η Ελλάδα γνώρισε τρεις φάσεις μαζικής μετανάστευσης. Η τρίτη από αυτές βεβαίως βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη, ωστόσο η ολοκλήρωση των δύο προηγούμενων φάσεων αποκαλύπτει τρία βασικά χαρακτηριστικά του φαινομένου:

- Μεγάλη χρονική διάρκεια, καθώς η μέση διάρκεια της συνεχούς αύξησης της εξερχόμενης ροής ήταν τα 10 έτη.
- Μεγάλη ένταση, μετρούμενη με βάση το μέγεθος της ροής, και
- Καθυστέρηση άνω των δύο ετών κατά μέσο όρο στην έναρξη του φαινομένου σε σχέση με το χρόνο καταγραφής ενός σημαντικά υψηλού ποσοστού ανεργίας.

Για τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης, η Τράπεζα Ελλάδος (Τράπεζα Ελλάδος, 2016) ορίζει ως φάση μετανάστευσης το χρονικό διάστημα που ξεκινά από το έτος κατά το οποίο σημειώθηκε απότομη και μεγάλη αύξηση της ροής των εξερχόμενων, τουλάχιστον ίση με 50% σε σχέση με το αμέσως προηγούμενο έτος και αφού είχαν προηγηθεί τουλάχιστον δύο συνεχή έτη στα οποία η εκροή ήταν μικρού και σταθερού μεγέθους. Η φάση ολοκληρώθηκε το έτος εκείνο στο οποίο η εκροή μειώθηκε τουλάχιστον κατά 50% σε σχέση με το αμέσως προηγούμενο έτος και για τα δύο επόμενα έτη το μέγεθος της ροής παρέμεινε σταθερό στο νέο χαμηλό επίπεδο.

Σύμφωνα με το κριτήριο αυτό, εύκολα ταυτοποιούνται τρεις φάσεις μετανάστευσης με βάση τα στοιχεία που παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 1: 1903-1917, 1960-1972 (Περίοδος Δικτατορίας) και 2010-2013. Πολλοί και διαφορετικοί ήταν οι λόγοι που οι Έλληνες κάθε φορά μετανάστευαν, κυρίως όμως οικονομικοί. Δεν είναι τυχαίο ότι και οι τρεις φάσεις έλαβαν χώρα μετά από μία έντονη διαταραχή της ύφεσης που διέυρνε το χάσμα ευημερίας της χώρας σε σχέση με τα πιο ανεπτυγμένα κράτη και τροφοδότησε τη μαζική φυγή ανθρώπων, νέων στην πλειοψηφία τους, που αναζητούσαν νέες ευκαιρίες και δυνατότητες προόδου. Ενδεικτική είναι η σύγκριση

των δύο προγενέστερων επεισοδίων με το τρέχον επεισόδιο φυγής όσον αφορά τα ποιοτικά χαρακτηριστικά τους.

Κατά το πρώτο επεισόδιο φυγής, κύριος προορισμός ήταν οι “υπερωκεάνιες χώρες” (ΗΠΑ, Αυστραλία, Καναδάς, Βραζιλία και ΝΑ Αφρική). Επτά στους 10 ήταν ηλικίας 15-44 χρονών, λιγότεροι από 2 στους 10 ήταν γυναίκες και στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν ανειδίκευτοι εργάτες και αγρότες, χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, που απασχολήθηκαν στις χώρες υποδοχής συνήθως ως υπηρέτες και εργάτες. Το δεύτερο επεισόδιο μετανάστευσης αφορούσε κυρίως νέους ηλικίας 20-34 χρονών (7 στους 10) από τους οποίους 5 στους 10 δήλωναν χειρώνακτες, ενώ 4 στους 10 ήταν ανεπάγγελτοι. Έξι στους 10 κατευθύνθηκαν στη Γερμανία και στο Βέλγιο και απασχολήθηκαν ως βιομηχανικοί εργάτες. Αντίθετα, η τωρινή φυγή αφορά νέους μορφωμένους με επαγγελματική εμπειρία τουλάχιστον δύο ετών στη χώρα μας, που κατευθύνονται κυρίως στη Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο και τις ΗΠΑ καθώς αυτές οι χώρες αποτελούν τους πιο δημοφιλείς προορισμούς, απορροφώντας πάνω από το 50% των Ελλήνων που μεταναστεύουν. (Λαμπριανίδης, 2011).

Το 2012 το 74% μετανάστευσε σε χώρες εντός της ΕΕ-28, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τα έτη 2010 και 2011 ήταν 57,4% και 70,6% αντίστοιχα. Ταυτόχρονα, φαίνεται να υπάρχει μία σαφής κλαδική κατηγοριοποίηση ανά χώρα, με συγκεκριμένες χώρες να απορροφούν συγκεκριμένους επαγγελματίες (π.χ. χρηματοοικονομικά στο Ηνωμένο Βασίλειο, ιατρική στη Γερμανία, έρευνα και τεχνολογία στις Η.Π.Α., μηχανολογία στη Μέση Ανατολή). Οι Έλληνες επιστήμονες εργάζονται κυρίως σε πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα, σε τμήματα έρευνας και ανάπτυξης επιχειρήσεων στον ιδιωτικό τομέα και σε μεγάλες εταιρείες που σχετίζονται με το αντικείμενο των σπουδών τους.

Σύμφωνα με την έρευνα της Endeavor Greece (2015) όσοι φεύγουν έχουν συνήθως πολλαπλά πτυχία, μεταπτυχιακά και διδακτορικά, ενώ βρίσκουν δουλειές πάνω στο αντικείμενο των σπουδών τους: το 73% έχει μεταπτυχιακό τίτλο και το 51% έχει διδακτορικό. Τα ποσοστά μετανάστευσης είναι τριπλάσια σε σύγκριση με την περίοδο προ της κρίσης, και αναμένεται να παραμείνουν υψηλά καθώς περίπου 35.000 νέοι Έλληνες, που σπουδάζουν στο εξωτερικό επιλέγουν πλέον να αναζητήσουν εργασία εκεί, ενώ περίπου το 50% των Ελλήνων που ζουν στη χώρα σκέφτονται το ενδεχόμενο της μετακίνησης στο εξωτερικό. Τέλος, στηριζόμενοι στα στοιχεία της έρευνας το 91%

δεν αναζήτησε εργασία στην ελληνική αγορά, καθώς οι οκτώ από τους δέκα που έχουν φύγει εξακολουθούν να μένουν στο εξωτερικό.

Προς επίρρωση της ανωτέρας θέσης αποτελεί η τελευταία έκθεση της PwC (2015), κατά την οποία η Ελλάδα συγκεντρώνει την τρίτη χαμηλότερη βαθμολογία μεταξύ των 34 χωρών του ΟΟΣΑ για το 2014 όσον αφορά τη συμβολή της στην εξέλιξη των νέων. Ειδικότερα, με βάση το Δείκτη Νέων Εργαζομένων της PwC (Young Workers Index), που αποτελεί το σταθμισμένο μέσο όρο οκτώ επιμέρους δεικτών² και αντανακλά τη δραστηριοποίηση των νέων ηλικίας 20-24 ετών στην αγορά εργασίας, τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση, η επίδοση της χώρας κρίνεται απογοητευτική, δηλώνοντας με αυτόν τον τρόπο ότι οι νέοι στην Ελλάδα δεν αξιοποιούνται, αλλά αντιθέτως σπρώχνονται στο περιθώριο. Συνεπώς, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι αυτή η μεταβολή δεν αφορά μόνο στην ελληνική οικονομία, αλλά πρόκειται για ένα σημαντικό δημογραφικό ζήτημα σε παγκόσμιο επίπεδο. Συνεπώς, η υψηλή ειδίκευση εργαζομένων της χώρας συνεισφέρεται στην παραγωγικότητα άλλων οικονομιών.

2.2 ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η μετανάστευση κατά κανόνα επηρεάζεται από ένα πλέγμα οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών παραγόντων που δρουν ως παράγοντες ώθησης (push factors) στη χώρα καταγωγής και ως παράγοντες έλξης (pull factors) στη χώρα προορισμού. Η ανεργία, η πολιτική αστάθεια, η έλλειψη θεμελιωδών ατομικών ελευθεριών, οι εχθροπραξίες, ο κίνδυνος απώλειας ζωής, η οικονομική και κοινωνική υστέρηση, η απουσία ευκαιριών εξέλιξης και προκοπής συνιστούν παράγοντες ώθησης από μια συνήθως αναπτυσσόμενη χώρα προς μια ανεπτυγμένη. Παράγοντες έλξης συνιστούν οι ευκαιρίες επιστημονικής και επαγγελματικής εξέλιξης, η καλύτερα αμειβόμενη εργασία, η δυνατότητα ανάληψης ερευνητικών και επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, οι καλές συνθήκες εργασίας και το σταθερό πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον. (Τράπεζα Ελλάδος, 2016)

---

² Οι οκτώ επιμέρους δείκτες είναι: ανεργία, απασχόληση, μερική απασχόληση, μακροχρόνια ανεργία, ποσοστό εγγαφών στην εκπαίδευση, εγκατάλειψη σχολείου, αναλογία ανέργων νέων (15-24 ετών) προς μεγαλύτερους (25-54 ετών), ποσοστό NEET.

Στην Ελλάδα τα αίτια μετανάστευσης των νέων εστιάζουν στους παρακάτω παράγοντες:

- i. Αναντιστοιχία προσφοράς και ζήτησης:** Η περιορισμένη ζήτηση για άτομα με υψηλές δεξιότητες, σε σχέση με την αυξανόμενη προσφορά πτυχιούχων συνεχίζεται. Φαίνεται ότι στην Ελλάδα η συμμετοχή των επιστημόνων στην απασχόληση είναι περιορισμένη. Τα ποσοστά των πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο σύνολο των απασχολούμενων ήταν 13,7%, ποσοστό που την κατατάσσει 21η σε σειρά 30 χωρών και είναι ελαφρώς χαμηλότερο από τον μέσο όρο της ΕΕ-19 (14,2%) και αρκετά χαμηλότερο από τον μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ (17,3%). Αυτό το ποσοστό, βέβαια, ιδίως στην περίπτωση της Ελλάδας, δεν αναφέρεται μόνο στην απασχόληση των επιστημόνων σε θέσεις που απαιτούν υψηλά προσόντα αλλά την απασχόληση των πτυχιούχων στο σύνολο των απασχολούμενων στη χώρα.
- ii. Ανεργία, ετεροαπασχόληση, υποαπασχόληση:** Στην Ελλάδα η ανεργία είναι πολύ υψηλή και το ποσοστό ανεργίας των πτυχιούχων είναι πολύ συχνά υψηλότερο του μέσου όρου της ανεργίας στη χώρα. Συγκεκριμένα, το ποσοστό ανεργίας των νέων 25-39 ετών με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο είναι στην Ελλάδα διπλάσιο (9,8%) από τον μ.ο. στην ΕΕ-25 (4,9%), ενώ οι «τυχεροί» απασχολούνται για 700 - 1000 ευρώ το μήνα, συχνά σε μια εργασία άσχετη με το αντικείμενο των σπουδών τους. Στο εξωτερικό, αντίθετα, βρίσκουν σχετικά εύκολα εργασία με βάση τα προσόντα τους και κερδίζουν πολύ περισσότερα χρήματα. Χιλιάδες νέοι, λοιπόν, με γνώσεις, πανεπιστημιακούς τίτλους και υψηλή ειδίκευση μεταναστεύουν τα τελευταία χρόνια σε χώρες της ΕΕ και τις ΗΠΑ προκειμένου να ξεφύγουν από την ανεργία, την υποαπασχόληση και την ετεροαπασχόληση και να εργαστούν με αξιοπρεπείς μισθούς και σε εργασιακό περιβάλλον που καλύπτει τις φιλοδοξίες τους (Λαμπριανίδης, 2011).
- iii. Απουσία σύνδεσης εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας:** Εξαιτίας του διπολισμού που υπάρχει γύρω από την ανεξαρτητοποίηση ή μη των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων οι πτυχιούχοι νέοι αντιμετωπίζουν δυσκολίες πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Η αδυναμία του εκπαιδευτικού συστήματος να προσαρμόσει τα Προγράμματα Σπουδών στις ανάγκες της ελληνικής

κοινωνίας οδηγεί τους νέους σε πολυετείς σπουδές δίχως επαγγελματική ανέλιξη.

- iv. Απουσία ευκαιριών επαγγελματικής εξέλιξης:** Η μετανάστευση του εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού συχνά οφείλεται στην έλλειψη κατάλληλων θέσεων εργασίας και προοπτικών σταδιοδρομίας στη χώρα προέλευσης. Οι βελτιωμένες και αναβαθμισμένες προοπτικές στις χώρες υποδοχής αποτελούν πόλο έλξης για τη πραγματοποίηση των φιλοδοξιών των μεταναστών.
- v. Αδυναμία εύρεσης εργασίας στο τομέα/κλάδο:** Ο υπερπληθωρισμός σε ορισμένα επαγγέλματα (δικηγόροι, γιατροί) στην Ελλάδα ενισχύει την ήδη υπάρχουσα ανεργία, με αποτέλεσμα ορισμένοι επιστήμονες να αναζητούν τη πρόσληψη στο τομέα/κλάδο τους έξω από τα σύνορα της χώρας τους. Η ελληνική πολιτεία σημειώνει σημαντικές απώλειες, καθώς εξάγει εργαζόμενους με υψηλά επαγγελματικά προσόντα και ειδικευση ενώ την ίδια στιγμή εισάγει ανειδίκευτους μετανάστες από λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Η χώρα αδυνατεί να αξιοποιήσει το γηγενή πληθυσμό στην εγχώρια αγορά εργασίας. (Λαμπριανίδης, 2011).
- vi. Αποφυγή πρόσληψης νέων:** Η δυσκολία πρόσληψης νέων πτυχιούχων είναι ένα σοβαρό αίτιο που επιδεινώνει την πρόσβαση τους στην αγορά εργασίας. Η άσκηση πρακτικής δεν τηρείται στην Ελλάδα με τον ίδιο βαθμό που αντιμετωπίζεται στο εξωτερικό, με συνέπεια οι απόφοιτοι να μην εισέρχονται στον εργασιακό χώρο ομαλά. Έτσι, αναγκάζονται να αναζητήσουν δουλειά ή πρακτική όχι με βάση τα προσόντα τους αλλά μέσω των δικτύων τους (οικογενειακών, κοινωνικών, κομματικών κ.λπ.) Αυτό τους δημιουργεί την αίσθηση αναξιοκρατίας και διαφθοράς του συστήματος.
- vii. Χαμηλοί μισθοί πτυχιούχων:** Οι μισθοί των πτυχιούχων στην Ελλάδα είναι χαμηλότεροι σε σχέση με τις ανεπτυγμένες χώρες. Οι επιχειρηματίες είτε απασχολούν προσωπικό χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου με χαμηλές αμοιβές, είτε προσλαμβάνουν πτυχιούχους χωρίς να αναγνωρίζουν τα πτυχία τους. Αναμφίβολα, παρατηρείται τεράστια μισθολογική διαφορά σε παγκόσμιο και ευρωπαϊκό επίπεδο για τους απόφοιτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Με βάση

αυτό οι Έλληνες απόφοιτοι δύσκολα καταφέρουν να κάνουν απόσβεση των χρημάτων που ξόδεψαν για να σπουδάσουν.

- viii. Πελατειακές σχέσεις και πολιτική αστάθεια:** Οι πελατειακές σχέσεις των πολιτικών κομμάτων με τους ψηφοφόρους παρεμποδίζουν τη διαμόρφωση μιας ισχυρής αγοράς εργασίας με αντικειμενικά κριτήρια και πρακτικές. Οι νέοι γρήγορα αντιλαμβάνονται ότι η εύρεση εργασίας δεν στηρίζεται σε προσόντα και δεξιότητες αλλά σε κοινωνικές και πολιτικές επαφές οι οποίες τους διασφαλίζουν μια θέση ως ότου το κόμμα τους βρίσκεται στην εξουσία. Η αδιαφάνεια και το κομματικό συμφέρον εξωθούν τους μορφωμένους στην φυγή σε άλλες χώρες του εξωτερικού.
- ix. Ελάχιστη χρηματοδότηση έρευνας:** Τα χαμηλά ποσοστά απασχόλησης ερευνητών στην Ελλάδα οφείλονται κυρίως στην αρκετά έντονη υποχρηματοδότηση της έρευνας σε σύγκριση με την Ευρωπαϊκή Ένωση, περισσότερο από τον ιδιωτικό τομέα αλλά και ως ποσοστό των κρατικών δαπανών. Η περιορισμένη χρηματοδότηση της έρευνας αντανακλά τη μειωμένη σημασία που αποδίδει ο επιχειρηματικός κόσμος αλλά και οι ελληνικές κυβερνήσεις στην έρευνα και στην τεχνολογική ανάπτυξη. (Λαμπριανίδης, 2011).
- x. Αδυναμία καινοτομίας και επιχειρηματικότητας:** η ελληνική οικονομία παρουσιάζει πολύ χαμηλούς ρυθμούς καινοτομίας λόγω της μειωμένης ανταγωνιστικότητας στα πλαίσια του «επιχειρείν». Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Ιωαννίδη και Τσακανίκα (2008), υπάρχει μειωμένη παρουσία στην επιχειρηματική δραστηριότητα σε σύγκριση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα του πιο μορφωμένου τμήματος του πληθυσμού, με αποτέλεσμα να μην ασκείται μια ποιοτική και έντονη επιχειρηματικότητα. Το γεγονός ότι η Ελλάδα υπολείπεται αρκετά στους δείκτες καινοτομίας εξηγεί μερικώς και τη χαμηλή προσφορά θέσεων εργασίας για υψηλά εκπαιδευμένο προσωπικό.

2.3 ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ BRAIN DRAIN

Οι συνέπειες του φαινομένου «διαρροής επιστημονικού δυναμικού» εμφανίζουν θετικό και αρνητικό πρόσημο στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία η χώρα προέλευσης μπορεί να ωφεληθεί από την εκροή ανθρώπινου δυναμικού εφόσον αυξάνεται η προσδοκώμενη απόδοση της εκπαίδευσης. Τα μορφωμένα άτομα αφ' ενός απολαμβάνουν τις καλύτερες προοπτικές προόδου στις χώρες εισδοχής, αφ' ετέρου με αυτό τον τρόπο αυξάνεται η ζήτηση για υπηρεσίες εκπαίδευσης. Απόδειξη αυτού αποτελεί η αύξηση του πλούτου και της ευημερίας της χώρας προέλευσης. Επιπλέον η χώρα προέλευσης μπορεί να ενισχυθεί μέσω της ανάπτυξης του εμπορίου με τις χώρες προορισμού, των μεταναστευτικών εμβασμάτων, της μεταφοράς τεχνογνωσίας και επαγγελματικής εμπειρίας και τέλος της αύξησης των ξένων παραγωγικών επενδυτικών ροών. (Lucas, 2005, Javorcik et al., 2004)

Παρόλα αυτά, σύμφωνα με τη Τράπεζα Ελλάδος (Τράπεζα Ελλάδος, 2016) οι αρνητικές επιπτώσεις της διαρροής εγκεφάλων στη περίπτωση της Ελλάδος υπερτερούν των θετικών. Πρώτον, η έξοδος του ανθρώπινου δυναμικού σημειώνεται από μια χώρα με αρνητικούς δημογραφικούς ρυθμούς και αφορά ως επί το πλείστον άγαμους νέους, άνδρες και γυναίκες. Η αύξηση του ποσοστού των ηλικιωμένων και η μείωση του ποσοστού γεννήσεων έχει ως συνέπεια τη μεγαλύτερη επιβάρυνση των ασφαλιστικών ταμείων, αφού η χώρα θα στερηθεί μόνιμα ένα σημαντικό τμήμα απασχολήσιμων ατόμων. Παράλληλα παρατηρείται μείωση των εισφορών στα συνταξιοδοτικά ταμεία, εξάντληση των αποθεματικών και επακόλουθη αύξηση των δημοσίων δαπανών που συμβάλλουν στο δημόσιο έλλειμμα.

Δεύτερον, στην Ελλάδα αποκλειστικός φορέας κατάρτισης και εξειδίκευσης ανθρώπινου δυναμικού σε ανώτατο επίπεδο είναι το δημόσιο μέσω των δημοσίων πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, των οποίων κύρια πηγή χρηματοδότησης είναι τα χρήματα των Ελλήνων φορολογουμένων. Η μέση δημόσια δαπάνη για την παιδεία παραμένει σε σχετικά υψηλά επίπεδα. Σε αυτό το ποσοστό θα πρέπει να προστεθεί η δαπάνη της μέσης οικογένειας, που εξακολουθεί και χρηματοδοτεί σπουδές ανώτατης βαθμίδας στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη την υψηλή συνολική εθνική δαπάνη για εκπαίδευση, τόσο η έξοδος επιστημονικού δυναμικού που

έλαβε εξειδίκευση στη χώρα όσο και η παραμονή του μετά το πέρας των σπουδών στο εξωτερικό συνιστούν σημαντική απώλεια.

Τρίτον, η εκροή ανθρώπινου κεφαλαίου αφορά κυρίως το πλέον ανταγωνιστικό, ικανό και φιλόδοξο τμήμα του εργατικού δυναμικού μιας χώρας. Η παραγωγική του αξιοποίηση από ξένη χώρα συνιστά μόνιμη βλάβη για τη χώρα προέλευσης, αφού η μέση ποιότητα του εναπομένοντος αποθέματος ανθρώπινου κεφαλαίου χειροτερεύει. Παρατηρείται συνεπώς υποστελέχωση λόγω έλλειψης ειδικευμένου εργατικού δυναμικού αναγκαίου για τη στήριξη της αναπτυξιακής διαδικασίας. Το ατελές ισοζύγιο μεταξύ ειδικευμένου και ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού μπορεί πράγματι να θεωρηθεί ως μια σημαντικά αρνητική εξωστρέφεια στον πληθυσμό που απομένει στη χώρα προέλευσης.

Τέταρτον, μεταναστεύουν επίσης και άτομα με μικρότερη εξειδίκευση και μόρφωση, με αποτέλεσμα να περιορίζεται το όφελος από την προσδοκώμενη μεγαλύτερη απόδοση της εκπαίδευσης, αφού η έλλειψη προσφοράς εργασίας με δεδομένη τη ζήτηση διαμορφώνει προσδοκίες για υψηλότερη αμοιβή στη χώρα εξόδου και μειώνει κάθε κίνητρο για εκπαίδευση και βελτίωση της ποιότητας.

Πέμπτον, η υψηλή προσδοκώμενη απόδοση της εκπαίδευσης ενέχει υψηλό βαθμό αβεβαιότητας, αφού εξαρτάται από αβέβαιους παράγοντες όπως η δυνατότητα μετανάστευσης, οι ευκαιρίες απασχόλησης στη χώρα παραμονής, ενδεχόμενες αλλαγές στη μεταναστευτική πολιτική της χώρας προορισμού (αυστηρότερες αριθμητικές ποσοστώσεις) και δυσμενείς αλλαγές στο οικονομικό περιβάλλον της χώρας εισόδου που επηρεάζουν το ύψος του προσδοκώμενου μισθού.

Έκτον, το εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό συνήθως απασχολείται σε θέσεις εργασίας κατώτερες των προσόντων τους και αμείβεται λιγότερο. Η σπατάλη επομένως πολύτιμου εξειδικευμένου ανθρώπινου κεφαλαίου (brain waste) και η απώλεια εισοδήματος συνιστούν ένα επιπλέον κόστος για τη χώρα εξόδου.

Έβδομον, η αυξημένη δαπάνη για εκπαίδευση στερεί εθνικούς πόρους από άλλους τομείς όπως είναι οι δημόσιες υποδομές και η υγεία, που επίσης επιφέρουν θετικό πολλαπλασιαστικό αντίκτυπο στην ανάπτυξη. Εάν η χρηματοδότηση της αυξημένης δαπάνης για εκπαίδευση γίνει μέσω της φορολογίας, η συνακόλουθη μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος θα μειώσει τη ζήτηση για εκπαίδευση, με αποτέλεσμα το καθαρό τελικό αποτέλεσμα να είναι αρνητικό. Εξάλλου, η περικοπή άλλων

επενδυτικών δαπανών προκαλούν επίσης πρωτογενείς δυσμενείς επιδράσεις τόσο στην αναπτυξιακή διαδικασία όσο και στην ποιότητα του εργατικού δυναμικού. Το τελευταίο επιφέρει πολλαπλασιαστικές αρνητικές δευτερογενείς επιδράσεις, αφού μειώνεται η απόδοση του φυσικού κεφαλαίου όταν αυτό συνεργάζεται στην παραγωγική διαδικασία με ένα χειρότερης ποιότητας εργατικό δυναμικό. (Λαμπριανίδης, 2011).

Όγδοον, η απώλεια ανθρώπινου δυναμικού συνεπάγεται και σημαντική δημοσιονομική απώλεια στην πλευρά των φορολογικών εσόδων, αφού κατά κανόνα οι προσοντούχοι εργαζόμενοι διεκδικούν και επιτυγχάνουν υψηλότερες μισθολογικές αμοιβές και καταβάλλουν υψηλότερους φόρους, αφού η φοροδοτική τους ικανότητα είναι μεγαλύτερη. Παράλληλα, αν το φυσικό κεφάλαιο ακολουθεί τη ροή του ανθρώπινου κεφαλαίου, επέρχεται ακόμη μεγαλύτερη μείωση της εισροής φυσικού κεφαλαίου. Συνεπώς, μειώνεται η παραγωγικότητα στις χώρες προέλευσης και δημιουργούνται επιπλέον κίνητρα για μετανάστευση των ειδικευμένων στις αναπτυγμένες χώρες, με αποτέλεσμα να επιταχύνεται έτσι η διαρροή επιστημονικού δυναμικού.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ: ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΕΡΕΥΝΑ

3.1.ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει τη σχέση των κινήτρων με τη διαρροή μυαλών από τις οικονομικές σχολές της χώρας μας σε χώρες του εξωτερικού, να συμπεράνει ποια είναι τα κίνητρα που τους ωθούν μας, να πάρουν την απόφαση να μεταναστεύσουν σε κάποια άλλη χώρα με σκοπό την εργασία ή τις ανώτερες σπουδές και βάση των αποτελεσμάτων της έρευνας να δοθούν κάποιες, ίσως, πρακτικές προτάσεις με στόχο τη μείωση της διαρροής ανθρώπινου δυναμικού από τη χώρα μας. Η ισχυρή εκδήλωση του φαινομένου brain drain και η δυναμική του καθιστούν επιτακτικά αναγκαία την άμεση προσπάθεια επαναπατρισμού των νέων.

Το ερωτηματολόγιο διακινήθηκε με σκοπό τη σκιαγράφηση του προφίλ του νέου εν δυνάμει Έλληνα μετανάστη. Τα ερωτήματα που δόθηκαν είχαν ως απώτερο σκοπό την ανάδειξη της οικογενειακής, εκπαιδευτικής, κοινωνικής και οικονομικής βαθμίδας των νέων, ώστε να εξεταστούν ενδελεχώς τα κίνητρα μετανάστευσης.

3.2 ΤΟ ΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Το δείγμα της έρευνας αποτελείται από Έλληνες/ ίδες, πτυχιούχους ανώτερων και ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, οι οποίοι/ές διαμένουν στην Ελλάδα αλλά σκέφτονται το ενδεχόμενο της φυγής στο εξωτερικό. Ειδικότερα, το δείγμα αναφέρεται σε νέους που προέρχονται από τις οικονομικές σχολές της Ελλάδος και δεν έχουν ζήσει ακόμη σε κάποια χώρα του εξωτερικού.

3.3 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Για την εκπόνηση της εργασίας χρησιμοποιήθηκαν τόσο η υπάρχουσα βιβλιογραφία, θεωρητική και εμπειρική, όσο και η πρωτογενής δειγματοληπτική έρευνα. Ειδικότερα, η έρευνα χωρίστηκε σε δύο φάσεις. Η πρώτη φάση ξεκίνησε τον Ιούνιο του 2019 με τη συλλογή και την ανάλυση διαθέσιμων δευτερογενών δεδομένων σχετικά με την πρόσφατη μεταναστευτική εκροή της τελευταίας δεκαετίας. Σκοπός της πρώτης φάσης ήταν αφ' ενός να διερευνηθεί η συνολική εικόνα του φαινομένου, αφ' ετέρου να πραγματοποιηθεί η ανάλογη προετοιμασία για τη συλλογή πρωτογενών δεδομένων. Στη δεύτερη φάση της έρευνας, η οποία ξεκίνησε στα μέσα του Σεπτεμβρίου, συλλέχθηκαν ποσοτικά στοιχεία για την εκροή των φοιτητών που προέρχονται από οικονομικές σχολές της Ελλάδος.

Ειδικότερα, δημιουργήθηκε ένα διαδικτυακό ερωτηματολόγιο το οποίο αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα της εταιρείας «Qualtrics»: <https://www.qualtrics.com/>, όπου και συμπληρωνόταν ηλεκτρονικά. Η ηλεκτρονική του μορφή διευκόλυνε τη συγκέντρωση μεγάλου αριθμού δεδομένων και συνέβαλε στην ασφαλέστερη διεξαγωγή της διαδικασίας. Η αποστολή του συνδέσμου (link) του ερωτηματολογίου έγινε είτε μέσω email και είτε σε επίσημες διαδικτυακές ομάδες κοινωνικής δικτύωσης, καθώς απευθυνόταν σε τους φοιτητές και απόφοιτους των οικονομικών σχολών. Τέλος, το ερωτηματολόγιο, πριν κυκλοφορήσει, δοκιμάστηκε πιλοτικά σε 10 συμμετέχοντες, οι οποίοι υπέδειξαν λάθη και παραλείψεις που λήφθηκαν υπόψη στην τελική διαμόρφωσή του.

Επέλεξα το ερωτηματολόγιο διότι αποτελεί το θεμελιώδες στοιχείο σε κάθε δειγματοληπτική έρευνα που χρειάζεται για τη συγκέντρωση πληροφοριών, στοιχείων και δεδομένων. Έτσι η κατασκευή ενός ερωτηματολογίου είναι πολύ σημαντική, επειδή αυτό παρέχει ουσιαστικά τα δεδομένα της έρευνας, οπότε θα πρέπει να τηρούνται κάποιες αρχές για να είναι αξιοποιήσιμη η πληροφορία που προκύπτει.

Το ερωτηματολόγιο της έρευνας μου περιέχει ερωτήσεις κλειστού τύπου και τηρεί τις εξής προϋποθέσεις:

- i. Σωστή διάταξη των ερωτήσεων
- ii. Διατύπωση σαφών και μονοσήμαντων ερωτήσεων
- iii. Αποφυγή διφορούμενων ερωτήσεων

- iv. Αποτύπωση σύντομων ερωτήσεων
- v. Αποφυγή ερωτήσεων αρνητικού περιεχομένου
- vi. Παράλειψη προκατειλημμένων και μεροληπτικών ερωτήσεων και όρων
- vii. Ακριβείς οδηγίες και εισαγωγικά σχόλια προς τον ερωτηθέντα

3.4 ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΜΟΝΑΔΑΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑΣ

Ο αριθμός των συμμετεχόντων στην έρευνα ανήλθε σε 338 άτομα, εκ των οποίων τα 303 ήταν συμπληρωμένα σωστά. Αυτά τα 303 ερωτηματολόγια χρησιμοποιήθηκαν για την ανάλυση των αποτελεσμάτων που παρουσιάζονται εδώ. Το κριτήριο για την επιλογή των ερωτηματολογίων ήταν ο αριθμός των ελάχιστων απαντημένων ερωτήσεων να υπερβαίνει τις μισές. Δίχως συμπλήρωση υπήρξαν μόνο 35 εγγραφές.

3.6 ΕΠΙΛΟΓΗ ΜΕΘΟΔΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑΣ

Επιλέχθηκε η απλή Τυχαία Δειγματοληψία (Simple Random Sampling), κατά την οποία κάθε μονάδα του πληθυσμού έχει ίση κι ανεξάρτητη πιθανότητα να περιλαμβάνεται στο δείγμα (π.χ. Με πίνακα τυχαίων αριθμών)

3.7 ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ

Το ερωτηματολόγιο, το οποίο αναρτήθηκε ηλεκτρονικά και αποτελείται από τέσσερις ενότητες. Η πρώτη ενότητα περιλάμβανε ερωτήσεις για τη συγκέντρωση δημογραφικών χαρακτηριστικών (φύλο, ηλικία, τόπος κατοικίας). Η δεύτερη αφορούσε το οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας. Η τρίτη εστίασε στο φαινόμενο «brain drain». Ειδικότερα, περιείχε ερωτήσεις σχετικές με τις προθέσεις, τα κίνητρα, το χαρακτήρα και το μορφωτικό επίπεδο των ίδιων. Τέλος, η τέταρτη ενότητα αφορούσε τις εργασιακές προοπτικές των νέων σε σχέση με την απορρόφηση της ειδικότητάς τους σε Ελλάδα και εξωτερικό. Η έρευνα διήρκεσε περίπου δύο μήνες (από 6/09//2019 μέχρι 20/11/2019). Το ερωτηματολόγιο παρατίθεται στο Παράρτημα.

3.9 ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Αμέσως μετά τη συλλογή των ερωτηματολογίων ξεκινά το στάδιο επεξεργασίας των δεδομένων. Για να πραγματοποιηθεί σωστά η επεξεργασία των δεδομένων ακολουθήσαμε τα εξής στάδια:

A. Έλεγχος: Ο έλεγχος πραγματοποιήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, τόσο στις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου όσο και στην μετέπειτα επεξεργασία δεδομένων.

B. Κωδικοποίηση: Η κωδικοποίηση είναι μια διαδικασία αρκετά σημαντική για τη έρευνα. Στην ουσία είναι η μετατροπή των απαντήσεων σε αριθμούς και σύμβολα ώστε να είναι σε κατάλληλη μορφή για να ξεκινήσει η μηχανογραφική επεξεργασία. Για την κωδικοποίηση των απαντήσεων των φοιτητών χρησιμοποιήσαμε αριθμούς από το 1 έως το 5 όσοι είναι και οι βαθμοί της κλίμακας Likert του ερευνητικού μας εργαλείου. Με αυτό τον τρόπο, οι μεταβλητές ομογενοποιήθηκαν και κωδικοποιήθηκαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

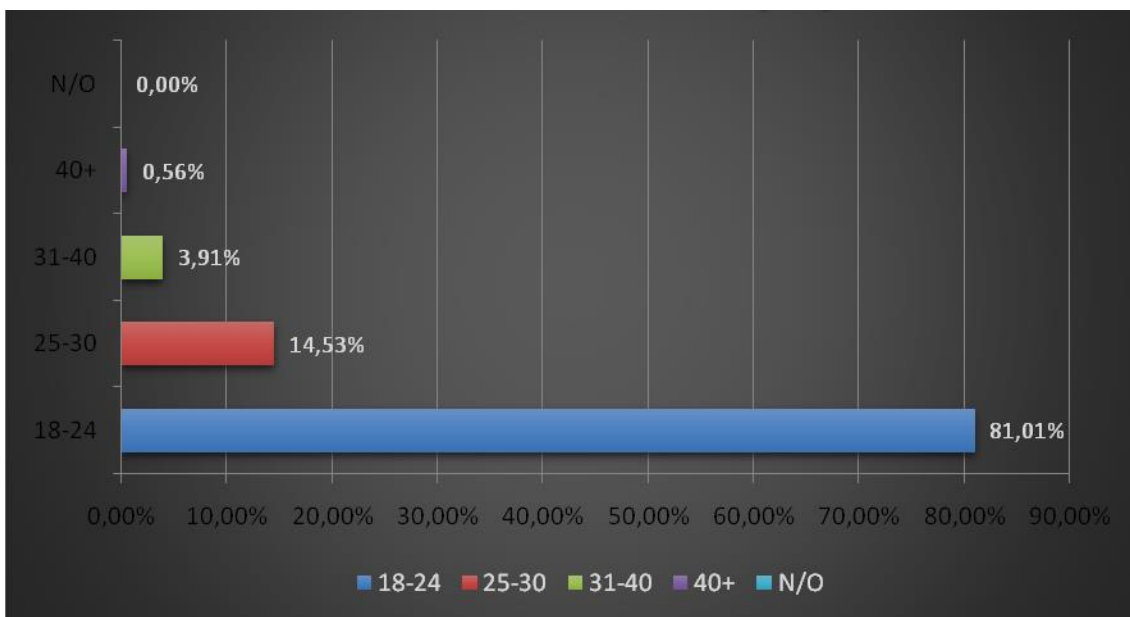
Αρχικά, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι δείγμα είναι χωρισμένο σε 2 κατηγορίες, δηλαδή σε αυτούς που θέλουν να μεταναστεύσουν κ σε αυτούς που δεν θέλουν να μεταναστεύσουν. Ειδικότερα έχουμε 179 εγγραφές που θέλουν να μεταναστεύσουν, 124 εγγραφές που δεν θέλουν και 35 εγγραφές δίχως συμπλήρωση. Σε αυτό το κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε τα ερευνητικά δεδομένα των ατόμων που θέλουν να μεταναστεύσουν.

Α. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΓΡΑΦΗΜΑ 1: Φύλο ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης

Οι γυναίκες υπερέχουν συγκριτικά με τους άντρες, με ποσοστό 56,98% για το γυναικείο φύλο και 43,02% για το ανδρικό επί του συνόλου των απαντήσεων.

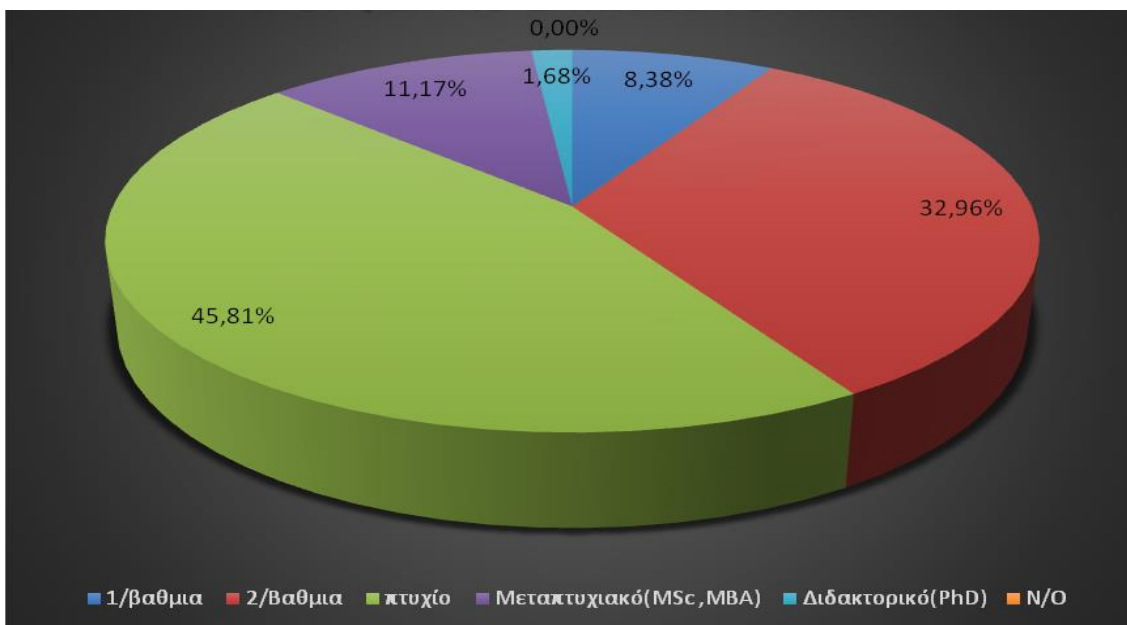

ΓΡΑΦΗΜΑ 2: Ηλικία ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης

Όσον αφορά την κατάταξη του δείγματος στις ηλικιακές κατηγορίες, οι 145 στους 179 (το 81,01% του δείγματος) βρίσκονται μεταξύ 18-24 ετών, οι 26 από τους 179 (το 14,53% του δείγματος) ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 25-30 ετών, οι 7 από τους 179 (το 3,91% του δείγματος) είναι μεταξύ 31-40 ετών και ένας από τους 179 (το 0,56% του δείγματος) είναι 40+ ετών.

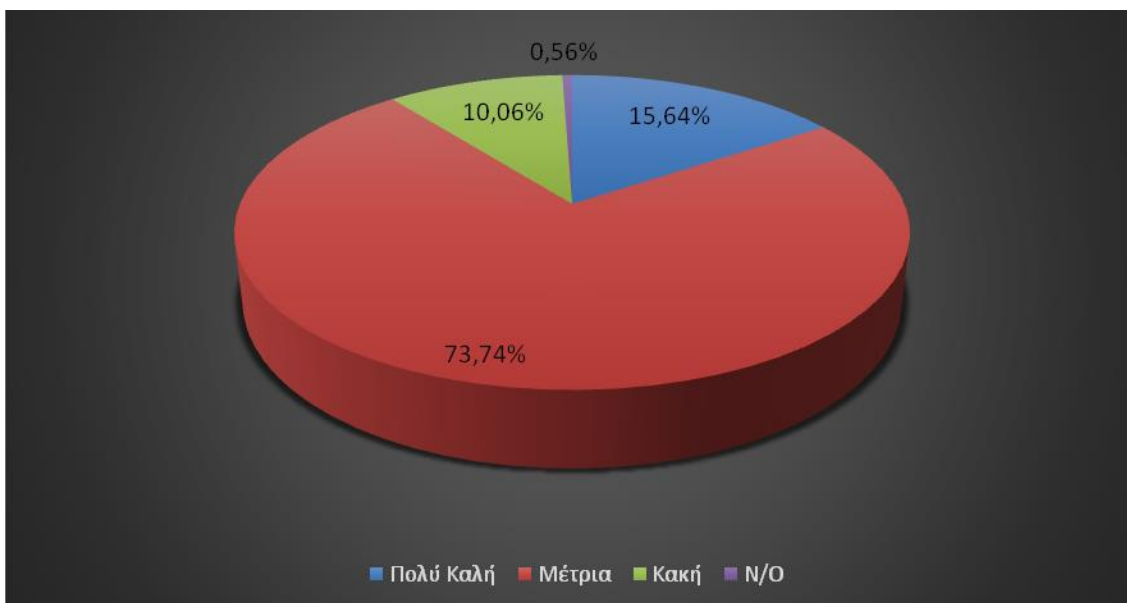

Β. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

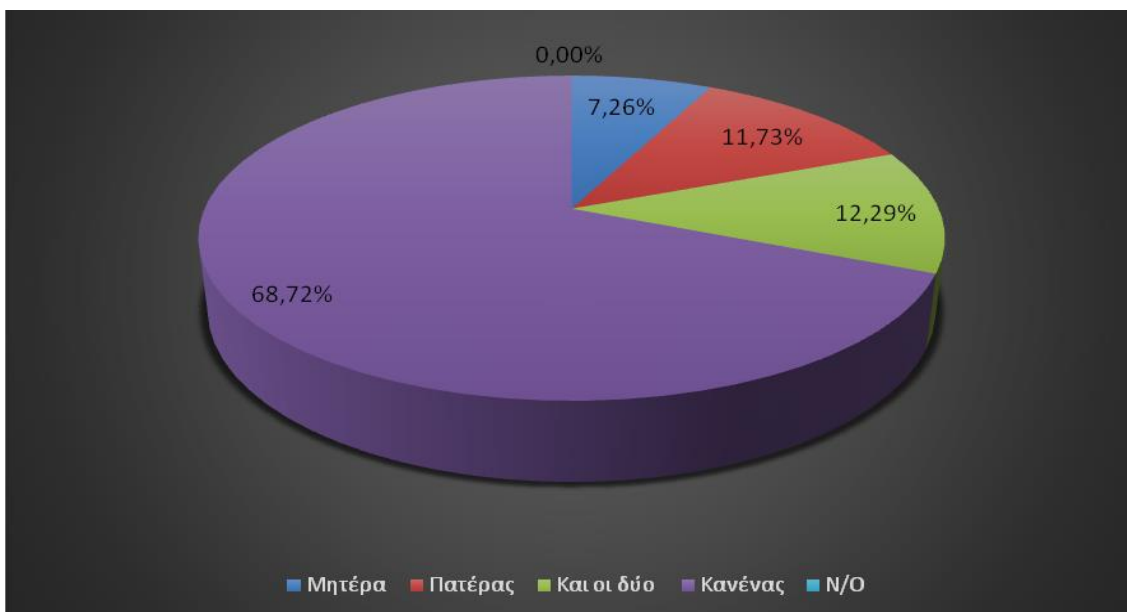
ΓΡΑΦΗΜΑ 3: Μορφωτικό επίπεδο γονέων ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης

Το εκπαιδευτικό υπόβαθρο των γονέων όσων απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης ποικίλλει. Πιο συγκεκριμένα το 45,81% είναι κάτοχοι πτυχίου, το 32,96% απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και το 11,17% είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών. Τέλος, το 8,38% είναι απόφοιτοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και το 1,68% κάτοχοι διδακτορικού τίτλου σπουδών.

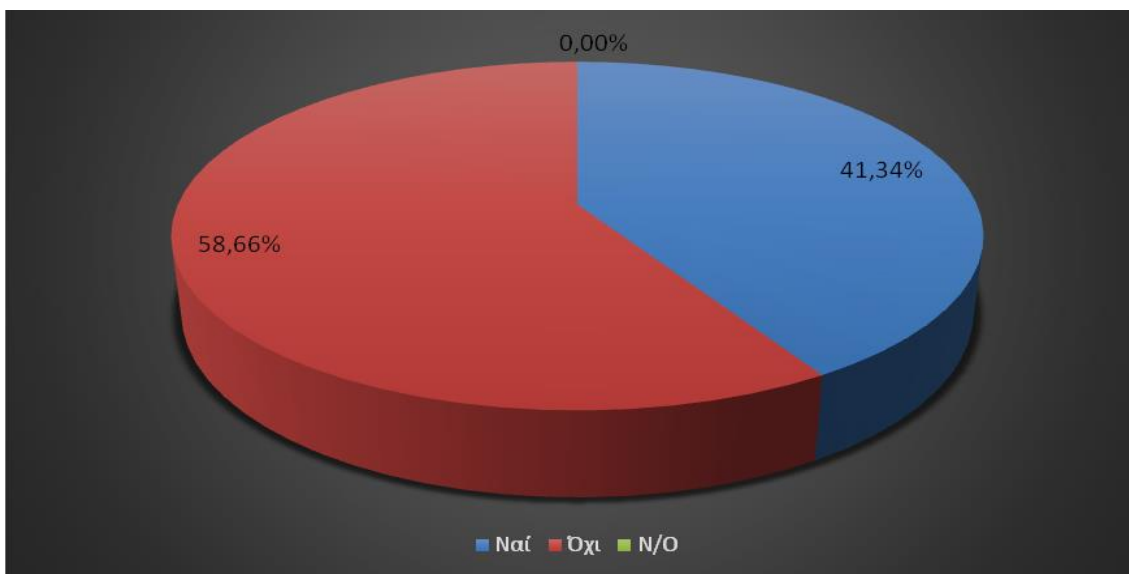
ΓΡΑΦΗΜΑ 4: Οικονομική κατάσταση οικογένειας ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης

Ο μέσος όρος της οικονομικής κατάστασης του δείγματος χαρακτηρίζεται μέτριος, καθώς οι 132 ερωτηθέντες από τους 179 δήλωσαν ότι η οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους είναι μέτρια με ποσοστό 73,74%, οι 28 δήλωσαν πολύ καλή με ποσοστό 15,64%, οι 18 δήλωσαν κακή με ποσοστό 10,06%. Τέλος, ένας (0,56%) απάντησε ότι αγνοούσε τα οικονομικά του σπιτιού του.

ΓΡΑΦΗΜΑ 5: Μετανάστευση γονέων (για σπουδές ή εργασία) ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης

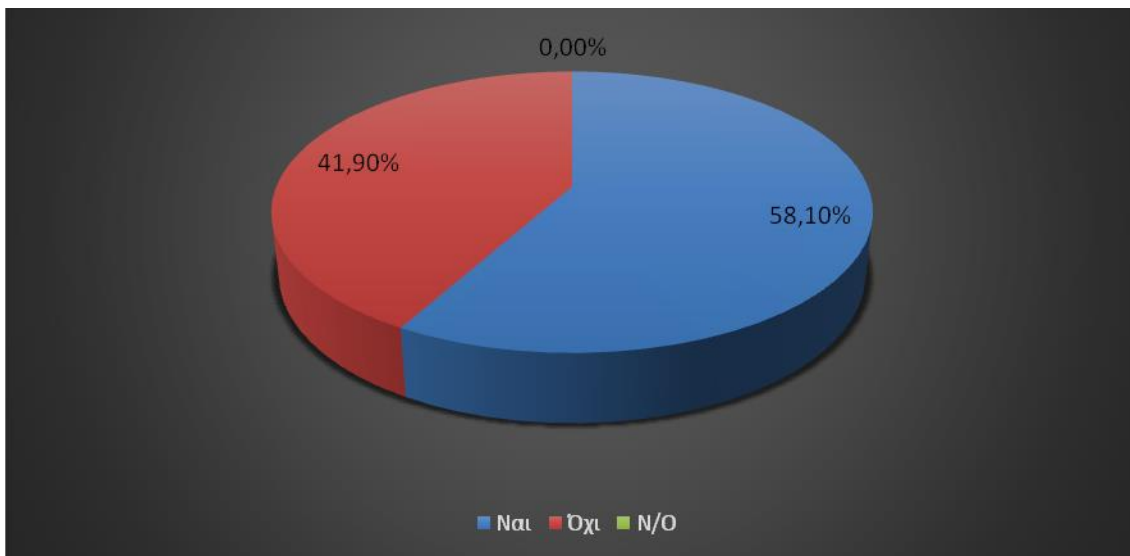
Σύμφωνα με το δείγμα, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων απάντησε ότι οι γονείς τους δεν έχουν φύγει στο εξωτερικό. Ειδικότερα, οι 123 από τους 179 (68,72%) ανέφεραν ότι κανένας από τους δυο γονείς δεν έχει σπουδάσει, δεν έχει εργαστεί και δεν έχει διαμείνει για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα στο εξωτερικό. Αξιοσημείωτο είναι ότι αμέσως μετά στην κατάταξη ακολουθεί η μετανάστευση και των δυο γονέων προς το εξωτερικό για τους ανωτέρω λόγους, καθώς οι 22 ερωτηθέντες απάντησαν θετικά με ποσοστό 12,29%. Στη συνέχεια, οι 21 ερωτηθέντες σημείωσαν τον πατέρα τους (11,73%) και οι 13 (7,26%) τις μητέρες τους.

ΓΡΑΦΗΜΑ 6: Μετανάστευση συγγενών (για εργασία, σπουδές ή διαμονή) ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης

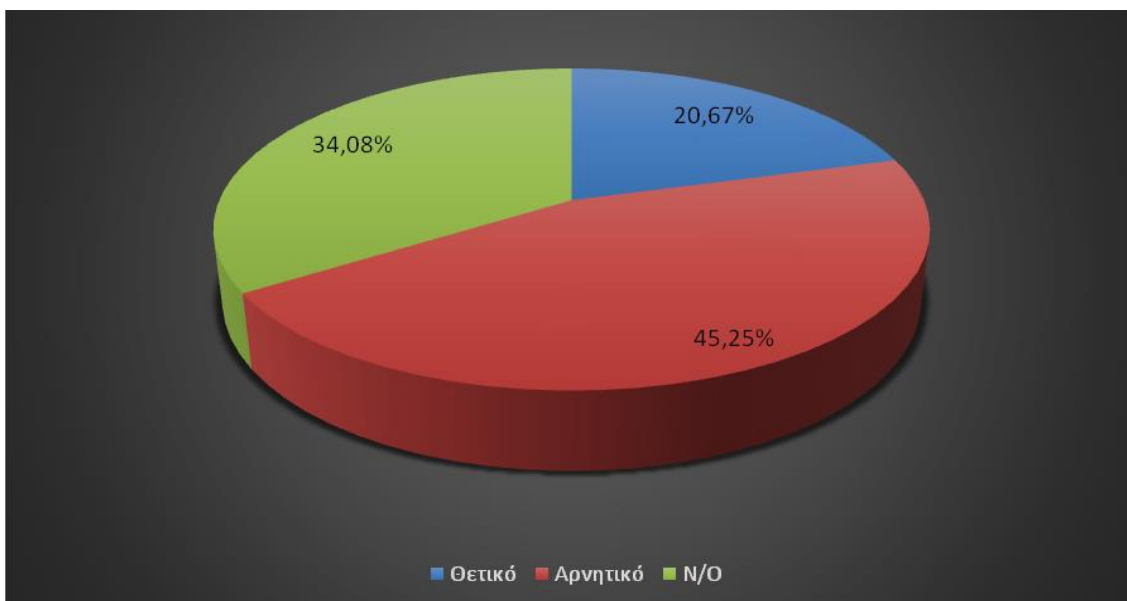
Οι συμμετέχοντες ερωτήθηκαν αν υπάρχει κάποιος αδελφός/ ή, ξάδελφος/η που να εργάζεται, σπουδάζει ή διαμένει μόνιμα στο εξωτερικό. Η διαφορά μεταξύ του ναι και του όχι δεν είναι μεγάλη, καθώς οι 105 από τους 179 ερωτηθέντες απάντησαν αρνητικά με ποσοστό 58,66%, ενώ οι 74 απάντησαν θετικά με ποσοστό 41,34%.

Γ. ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ BRAIN DRAIN

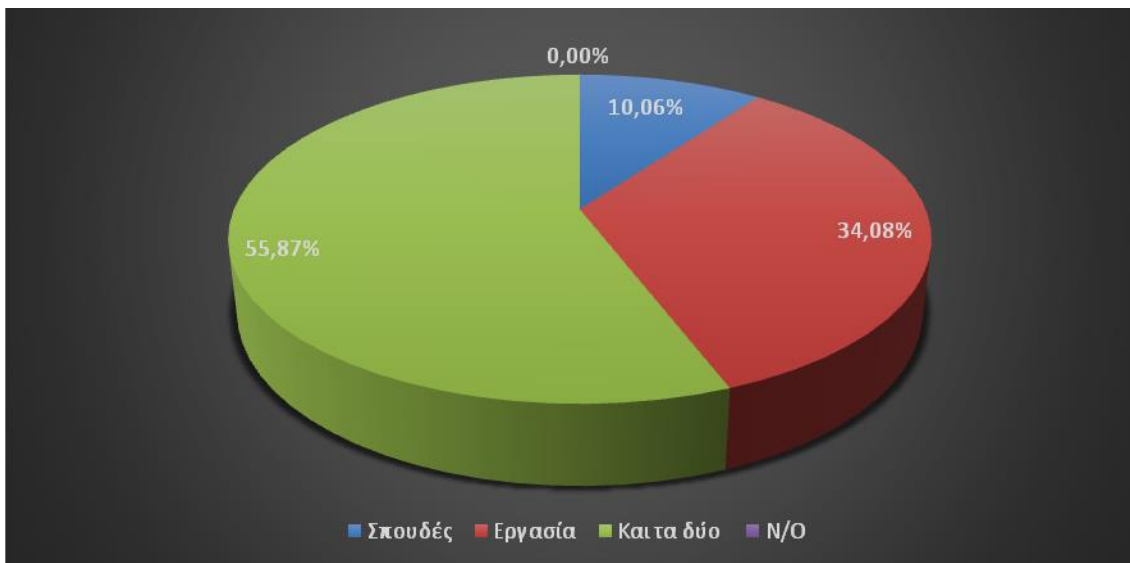
ΓΡΑΦΗΜΑ 7: Γνώση του φαινομένου Brain Drain (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)

Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν αν γνωρίζουν το φαινόμενο «Brain Drain». Από τα αποτελέσματα της έρευνας διαπιστώνουμε πως παρόλο που η πλειοψηφία γνώριζε το φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων, υπάρχει ένα μεγάλο ποσοστό του δείγματος το οποίο το αγνοούσε. Συγκεκριμένα, οι 104 από τους 179 συμμετέχοντες απάντησαν θετικά με ποσοστό 58,10% και οι υπόλοιποι 75 απάντησαν αρνητικά με ποσοστό 41,90%.

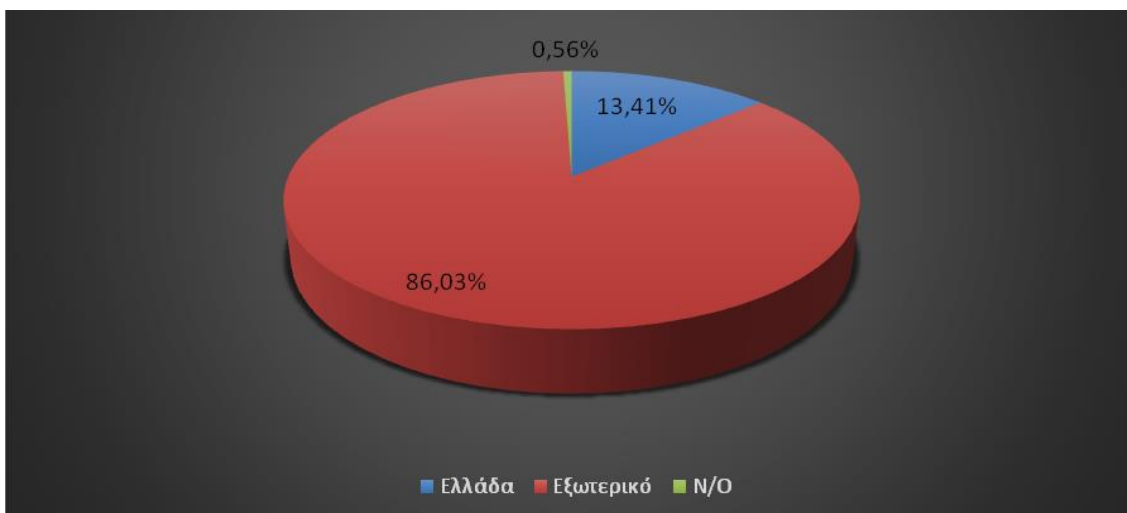
ΓΡΑΦΗΜΑ 8: Αξιολόγηση του φαινομένου Brain Drain (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)

Η ερώτηση «κρίνεται το φαινόμενο ως θετικό ή αρνητικό» κινεί το ενδιαφέρον και την απορία, καθώς η άποψη της πλειοψηφίας εμφανίζεται αρνητική ενώ δεν είναι λίγοι εκείνοι που δεν έχουν σχηματίσει ακόμα μια σαφή εικόνα του φαινομένου, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να αποδώσουν τον ανάλογο χαρακτηρισμό. Συγκεκριμένα, οι 81 από τους 179 ερωτηθέντες κρίνουν το φαινόμενο ως αρνητικό με ποσοστό 45,25%, οι 61 απαντούν ότι δεν ξέρουν πώς να το κρίνουν και οι 37 τάσσονται υπέρ με 20,67%.

ΓΡΑΦΗΜΑ 9: Λόγοι μετανάστευση στο εξωτερικό (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)

Η ερώτηση «σκοπεύετε να φύγετε στο εξωτερικό; Κι αν ναι για ποιόν από τους παρακάτω λόγους» αποτελεί την ερώτηση κλειδί του ερωτηματολογίου, καθώς σε αυτό το σημείο δηλώνονται με σαφήνεια οι λόγοι πιθανής μετανάστευσης. Σύμφωνα με το δείγμα οι 100 από τους 179 συμμετέχοντες (55,87%) δήλωσαν ότι θέλουν να μεταναστεύσουν με στόχο και τα δύο (εργασία και σπουδές), οι 61 επέλεξαν μόνο την εργασία (34,08%) και τέλος οι 18 διάλεξαν μόνο τις σπουδές (10,06%).

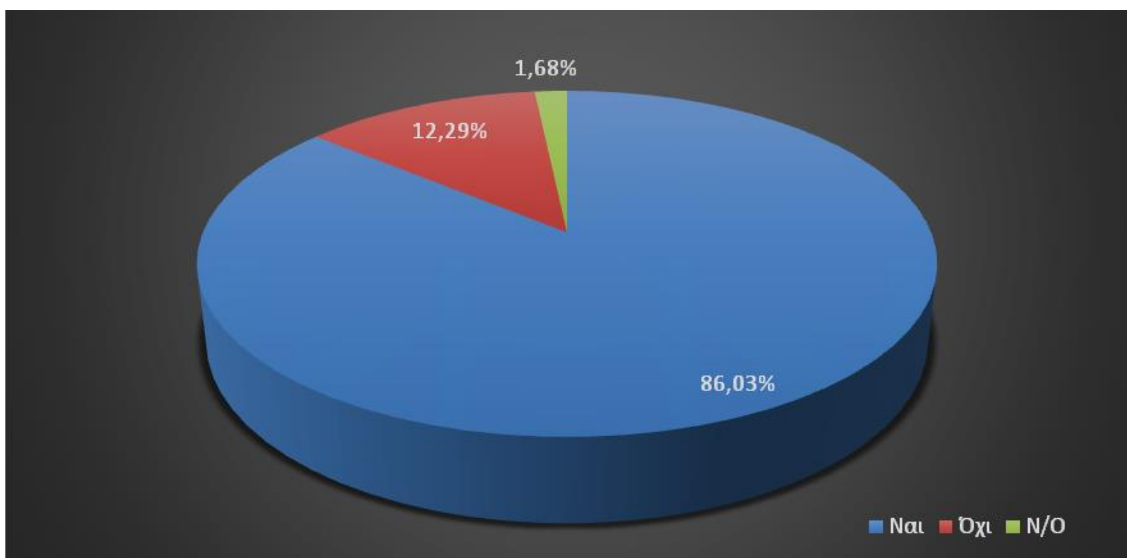

ΓΡΑΦΗΜΑ 10: Ελλάδα ή εξωτερικό: Η ανάδειξη των οικονομικών σπουδών στον επιχειρηματικό τομέα (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)

Στην ερώτηση «Πιστεύετε ότι οι οικονομικές σπουδές σας θα αναδειχθούν περισσότερο στον επιχειρηματικό τομέα της Ελλάδας ή του εξωτερικού;», η πλειοψηφία υποστήριξε το εξωτερικό. Το εξωτερικό αποτελεί πόλο έλξης για τους απόφοιτους των οικονομικών σχολών, καθώς εμφανίζει τα τελευταία χρόνια έντονη επιχειρηματική δραστηριότητα, τεχνολογική ανάπτυξη και καινοτομία σε διάφορους τομείς. Ειδικότερα, οι 154 συμμετέχοντες (86,03%) θεωρούν ότι οι σπουδές τους θα αναδειχθούν περισσότερο στο εξωτερικό, ενώ μόνο οι 24 πιστεύουν ότι θα μπορούσαν να εξελιχθούν μέσω των σπουδών τους στην Ελλάδα.(13,41%). Τέλος, ένας απάντησε ότι δεν γνωρίζει (0,56%).

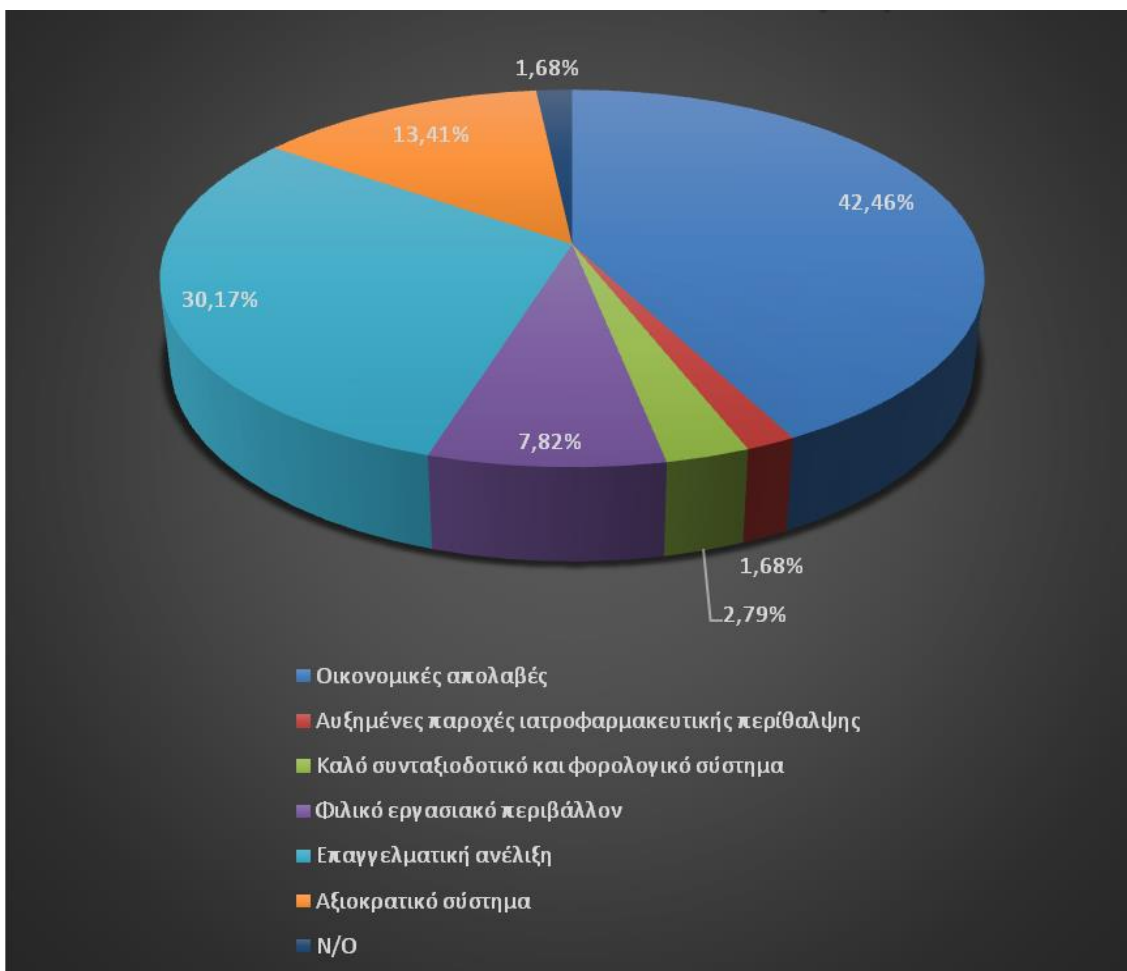

Δ. ΕΡΓΑΣΙΑ

ΓΡΑΦΗΜΑ 11: Αναζήτηση εργασίας στην Ελλάδα πριν τη φυγή στο εξωτερικό (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)

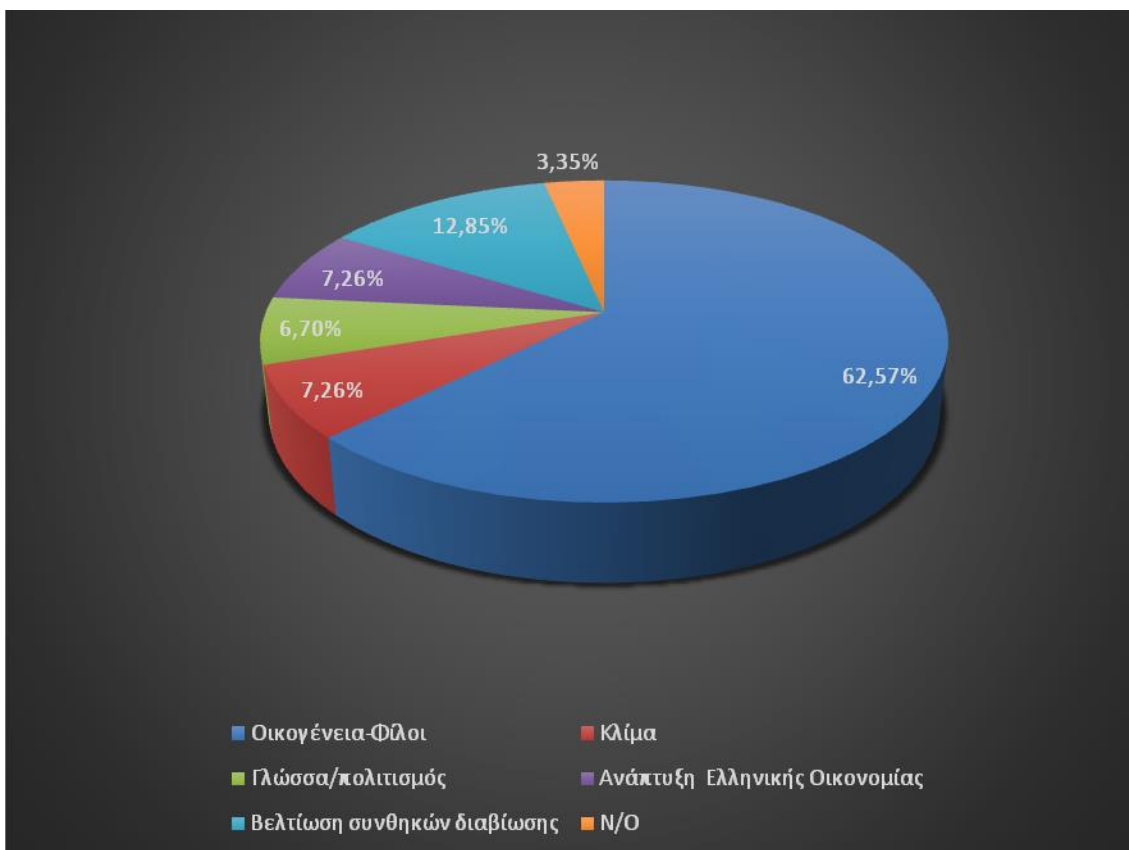
Η μεγάλη πλειοψηφία του δείγματος, οι 154 από τους 179, αριθμός που αντιστοιχεί στο 86,03%, θα αναζητήσει εργασία σε πρώτη φάση εντός της χώρας και σε δεύτερη φάση θα στραφεί στο εξωτερικό. Αντιθέτως, οι 22 συμμετέχοντες θα αναζητήσουν εργασία μόνο στο εξωτερικό (12,29%), ενώ 3 δεν έδωσαν απάντηση (1,68%).

ΓΡΑΦΗΜΑ 12: Σημαντικότερο κριτήριο για την επιλογή εργασίας (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)

Ερευνώντας τα κίνητρα των συμμετεχόντων του δείγματος παρατηρήσαμε ότι δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις οικονομικές απολαβές και στην επαγγελματική ανέλιξη. Αυτό έχει την εξήγησή του. Εξαιτίας της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, οι απολαβές χαρακτηρίζονται χαμηλές, ενώ παράλληλα η επαγγελματική καταξίωση εμφανίζεται ως ένα όνειρο απατηλό για τους περισσότερους πτυχιούχους. Σύμφωνα με το δείγμα οι 76 από τους 179 ερωτηθέντες έθεσαν ως σημαντικότερο κριτήριο για την επιλογή της εργασίας τις οικονομικές απολαβές (42,46%), οι 54 επέλεξαν την επαγγελματική ανέλιξη στον κλάδο/ τομέα τους (30,17%), οι 24 προτίμησαν ένα αξιοκρατικό σύστημα (13,41%), οι 5 επέλεξαν με βάση το συνταξιοδοτικό και το φορολογικό σύστημα (2,79%), οι 3 έκριναν ως πρώτιστο κριτήριο τις αυξημένες

παροχές ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης (1,68%) και τέλος 3 δεν έδωσαν απάντηση (1,68%).

ΓΡΑΦΗΜΑ 13: Λόγοι επιστροφής στην Ελλάδα (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)

Στη τελευταία ερώτηση εξετάσαμε τους όρους υπό τους οποίους οι Έλληνες του εξωτερικού θα επέστρεφαν στη χώρα. Ο επικρατέστερος λόγος με ποσοστό 65,57% (112 στους 179) είναι ο οικογενειακός και φιλικός περίγυρος ο οποίος βρίσκεται στην Ελλάδα. Στη συνέχεια, οι 23 συμμετέχοντες (12,85%) θα επέλεγαν την επιστροφή όταν έβλεπαν πως οι συνθήκες διαβίωσης θα βελτιώνονταν. Έπειτα, 13 θα επέστρεφαν λόγω του κλίματος και 13 λόγω της ανάπτυξης στην ελληνική οικονομία (7,26%). Τέλος, 12 συμμετέχοντες θα προτιμούσαν την επιστροφή στη πατρίδα εξαιτίας της γλώσσας και του πολιτισμού (6,70%). Κλείνοντας την παρουσίαση των δεδομένων της έρευνας 6 άτομα δεν εξέφρασαν τη γνώμη τους (3,35%).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα διπλωματική εργασία έγινε μία προσπάθεια να εξεταστεί το φαινόμενο της φυγής του εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού της χώρας. Ύστερα από μελέτη της ελληνικής και της διεθνούς βιβλιογραφίας, κατάφερα να συλλέξω και να καταγράψω όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες από τους ερωτηθέντες που απάντησαν θετικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης ώστε να μπορέσουμε να αποκρυσταλλώσουμε μια ολοκληρωμένη άποψη για το φαινόμενο της διαρροής

Οι γυναίκες υπερέχουν συγκριτικά με τους άντρες, με ποσοστό 56,98% επί του συνόλου των απαντήσεων. Αυτό επιβεβαιώνεται και με τα πρόσφατα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος, καθώς 1 στους 3 αποδήμους είναι γυναίκες, με αρνητικές συνέπειες για τον ήδη χαμηλό δείκτη γονιμότητας (Τράπεζα Ελλάδος, 2016). Επίσης, η ηλικιακή κατηγορία του σύγχρονου Έλληνα απόδημου εστιάζει μεταξύ 18-30, καθώς οι 145 στους 179 (το 81,01% του δείγματος) βρίσκονται μεταξύ 18-24 ετών και οι 26 από τους 179 (το 14,53% του δείγματος) ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 25-30.

Το μορφωτικό επίπεδο των περισσότερων γονέων εμφανίζεται αρκετά υψηλό καθώς το 91,62 % των γονέων είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Αυτό μας παραπέμπει στη σκέψη ότι οι γονείς προσδοκούν υψηλές αποδόσεις από τα παιδιά τους, με αποτέλεσμα να είναι περισσότερο θετικοί ως προς τη μετανάστευση τους στο εξωτερικό. Ο μέσος όρος της οικονομικής κατάστασης του δείγματος χαρακτηρίζεται μέτριος, καθώς οι 132 ερωτηθέντες από τους 179 δήλωσαν ότι η οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους είναι μέτρια με ποσοστό 73,74%, γεγονός που αποδεικνύει ότι οι περισσότερες οικογένειες θα μπορούσαν να στηρίξουν το εγχείρημα για σπουδές ή εργασία. Η «διευρυμένη οικογένεια» χρηματοδοτεί την παραμονή του παιδιού στο εξωτερικό, με συνέπεια να ενισχύει την οικονομία μιας άλλης χώρας. Παρόλα αυτά η πλειοψηφία των ερωτηθέντων απάντησε πως οι γονείς τους δεν έχουν φύγει στο εξωτερικό. Ειδικότερα, οι 123 από τους 179 (68,72%) ανέφεραν ότι κανένας από τους δυο γονείς δεν έχει σπουδάσει, δεν έχει εργαστεί και δεν έχει διαμείνει για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα στο εξωτερικό. Στην εποχή τους το φαινόμενο της υπερπροσφοράς επιστημόνων και της υπερεκπαίδευσης δεν ήταν έντονο, καθώς οι ειδικευμένοι μετανάστες ήταν σπάνιοι επειδή η χώρα τους παρείχε ανταμοιβές ισάξιες των προσόντων τους.

Οι συμμετέχοντες ερωτήθηκαν αν υπάρχει κάποιος αδελφός/ ή, ξάδελφος/η που να εργάζεται, σπουδάζει ή διαμένει μόνιμα στο εξωτερικό. Η διαφορά μεταξύ του ναι και του όχι ήταν μικρή. Οι 105 από τους 179 ερωτηθέντες απάντησαν αρνητικά με ποσοστό 58,66%, ενώ οι 74 δήλωσαν θετικά με ποσοστό 41,34%. Ο καθένας έχει ένα συγγενικό πρόσωπο μετανάστη σε μια ξένη χώρα είτε για σπουδές είτε για εργασία. Η ελληνική κοινωνία διώχνει ένα μέρος του εγχώριου επιστημονικού δυναμικού επειδή αδυνατεί να το απορροφήσει σε αντίθεση με την εποχή των γονιών μας.

Επίσης, στην ερώτηση αν γνωρίζετε το φαινόμενου brain drain, τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν πως η πλειοψηφία γνώριζε το φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων, ενώ υπάρχει ένα μεγάλο ποσοστό του δείγματος το οποίο το αγνοούσε. Συγκεκριμένα, οι 104 από τους 179 συμμετέχοντες απάντησαν θετικά με ποσοστό 58,10% και οι υπόλοιποι 75 απάντησαν αρνητικά με ποσοστό 41,90%. Αυτό το οξύμωρο σχήμα εφιστά τη προσοχή και κρούει τον κώδωνα του κινδύνου στην ελληνική πολιτεία η οποία οφείλει να ενημερώσει τους πολίτες της για το φαινόμενου και τις συνέπειές του στην οικονομία της Ελλάδος. Προς επίρρωση του παραπάνω επιχειρήματος έρχεται η ερώτηση αν «*κρίνεται το φαινόμενο ως θετικό ή αρνητικό*». Το ενδιαφέρον κινεί η άποψη της πλειοψηφίας η οποία εμφανίζεται αρνητική ενώ δεν είναι λίγοι εκείνοι που δεν έχουν σχηματίσει ακόμα μια σαφή εικόνα του φαινομένου, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να αποδώσουν τον ανάλογο χαρακτηρισμό. Σύμφωνα με την παραδοσιακή θέση που φαίνεται να αποδέχονται οι περισσότεροι η διαρροή «μυαλών» από μια χώρα οδηγεί σε μόνιμη απώλεια του ρυθμού ανάπτυξης και του εισοδήματος. Από την άλλη πλευρά, μια πιθανή αιτιολόγηση για αυτούς που δεν απάντησαν στην ερώτηση είναι πως δεν έχουν καταλήξει ακόμα στο συμπέρασμα αν το «κέρδος εγκεφάλων» της εγχώριας οικονομίας είναι μεγαλύτερο από τη «διαρροή εγκεφάλων», καθώς το μέσο επίπεδο εκπαίδευσης αυτών που παραμένουν μπορεί να είναι υψηλότερο από αυτό που θα ήταν χωρίς τη μετανάστευση.

Επιπλέον, η ερώτηση «*σκοπεύετε να φύγετε στο εξωτερικό; Κι αν ναι για ποιόν από τους παρακάτω λόγους*» αποτελεί την ερώτηση κλειδί του ερωτηματολογίου, καθώς σε αυτό το σημείο δηλώνονται με σαφήνεια οι λόγοι πιθανής μετανάστευσης. Σύμφωνα με το δείγμα οι 100 από τους 179 συμμετέχοντες (55,87%) δήλωσαν ότι θέλουν να μεταναστεύσουν με στόχο την αναζήτηση εργασίας και τη διεύρυνση των ακαδημαϊκών σπουδών. Χάρis αυτού καταλαβαίνουμε ότι τα κίνητρα μετανάστευσης εστιάζουν σε

οικονομικούς και εκπαιδευτικούς παράγοντες. Ειδικότερα, μεταναστεύουν αναζητώντας ευκαιρίες επιστημονικής και επαγγελματικής εξέλιξης, μια καλύτερα αμειβόμενη εργασία, μια δυνατότητα ανάληψης ερευνητικών και επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, καλές συνθήκες εργασίας και ένα σταθερό πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον. Οι σημερινοί νέοι όντας δυσαρεστημένοι από το αρνητικό οικονομικό κλίμα της χώρας τους νιώθουν παρίες της Ευρώπης. Για αυτό το λόγο οι φιλοδοξίες, τα όνειρα και οι επιθυμίες τους δεν είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τα γεωγραφικά σύνορα της Ελλάδας. Έχουν την διάθεση να επενδύσουν σε μια καλύτερη ζωή έξω από τα σύνορα της χώρας.

Επιπροσθέτως, η πλειοψηφία συμφωνεί πως οι οικονομικές σπουδές τους θα αναδειχθούν περισσότερο στον επιχειρηματικό τομέα του εξωτερικού (86,03%). Είναι ευρέως αποδεκτό ότι το εξωτερικό αποτελεί πόλο έλξης για τους απόφοιτους των οικονομικών σχολών, καθώς εμφανίζει τα τελευταία χρόνια έντονη επιχειρηματική δραστηριότητα, τεχνολογική ανάπτυξη και καινοτομία σε διάφορους τομείς. Αρκετές χώρες, όπως οι ΗΠΑ, έχουν πραγματοποιήσει σημαντικές επενδύσεις σε υποδομές και εκπαίδευση, με αποτέλεσμα να πετυχαίνουν την επιστημονική και τεχνολογική εξέλιξη. Αυτό αποτελεί πόλο έλξης για τους απόφοιτους των οικονομικών και τεχνολογικών σπουδών.

Θετικό στοιχείο αποτελεί ότι οι 154 από τους 179, αριθμός που αντιστοιχεί στο 86,03%, θα αναζητήσει εργασία σε πρώτη φάση εντός της χώρας και σε δεύτερη φάση θα στραφεί στο εξωτερικό. Αυτό αποδεικνύει ότι οι περισσότεροι ενδιαφέρονται να μείνουν στην χώρα προέλευσης και ότι εξ ανάγκης θα οδηγηθούν στην λύση της φυγής προς το εξωτερικό. Συνεπώς, η διαρροή «μυαλών» εμφανίζεται ως σύμπτωμα υποανάπτυξης και όχι ως αιτία.

Επίσης, οι ερωτηθέντες απάντησαν ποιο είναι το σημαντικότερο κριτήριο επιλογής μιας θέσης εργασίας. Ερευνώντας τα κίνητρα των συμμετεχόντων του δείγματος παρατηρήσαμε ότι δίνεται έμφαση στις οικονομικές απολαβές και στην επαγγελματική ανέλιξη. Αυτό έχει την εξήγησή του. Εξαιτίας της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, οι απολαβές χαρακτηρίζονται χαμηλές σε σχέση με τους μισθούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ παράλληλα η επαγγελματική καταξίωση εμφανίζεται ως ένα όνειρο απατηλό για τους περισσότερους πτυχιούχους. Σύμφωνα με το δείγμα το 42,46% θέτει ως πρώτο και σημαντικότερο κριτήριο για την επιλογή της εργασίας τις οικονομικές

απολαβές, το 30,17% επιλέγει την επαγγελματική ανέλιξη, το 13,41% προτίμησε ένα αξιοκρατικό σύστημα, το 2,79% επιθυμεί ένα ευνοϊκότερο συνταξιοδοτικό και φορολογικό σύστημα και τέλος το 1,68% έκρινε ως πρώτιστο κριτήριο τις αυξημένες παροχές ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Συνειδητοποιούμε λοιπόν ότι σήμερα οι νέοι σκέφτονται να επιλέξουν τη χώρα διαμονής τους με βάσει τα παραπάνω κριτήρια, καθώς αυτά αποτελούν τους πλέον καθοριστικούς παράγοντες αναζήτησης εργασίας. Όσο η ελληνική πολιτεία δεν λαμβάνει διαθρωτικά μέτρα για τις αδυναμίες του συστήματος, τόσο θα βλέπει να χάνει νέους ταλαντούχους ανθρώπους από το ανθρώπινο δυναμικό της χώρας.

Κλείνοντας, σχετικά με το ενδεχόμενο επιστροφής εξετάσαμε τους όρους υπό τους οποίους θα επέστρεφαν στη χώρα. Ο πρώτος λόγος που θέτουν προκειμένου να επιστρέψουν στη χώρα σχετίζεται με τους συναισθηματικούς δεσμούς όπως είναι η ανάγκη για επανασύνδεση με την οικογένεια και τους φίλους. Ο οικογενειακός και φιλικός περίγυρος ο οποίος βρίσκεται στην Ελλάδα αποτελεί μεγάλη επιρροή στην ποιότητα ζωής του ατόμου, με συνέπεια να διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο στην απόφαση της επιστροφής στη πατρίδα. Η δεύτερη προϋπόθεση στη κατάταξη είναι η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και το κλίμα, ενώ στη τρίτη βρίσκεται η ανάπτυξη στην ελληνική οικονομία. Τέλος, στη τέταρτη θέση βρίσκεται η γλώσσα και ο πολιτισμός.

Συμπερασματικά, συνειδητοποιούμε ότι ο επαναπατρισμός των αποδήμων προϋποθέτει όχι μόνο την επίτευξη υψηλού ρυθμού ανάπτυξης, αλλά κυρίως τη δημιουργία θέσεων εργασίας υψηλής εξειδίκευσης και αμοιβής, καθώς και ένα εργασιακό περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από αξιοκρατία και ευκαιρίες προόδου και εξέλιξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η φυγή επιστημόνων οδηγεί τη χώρα σε ένα φαύλο κύκλο περιορισμένης ανάπτυξης, καθώς οι καλύτερα εκπαιδευμένοι ενθαρρύνονται να σκεφτούν παγκόσμια και να κινηθούν σε ένα ευρύτερο εργασιακό πλαίσιο. Ως γνωστόν τα εθνικά σύνορα δεν προσδιορίζουν το μέγεθος του ανθρώπινου κεφαλαίου μιας χώρας (Gamlen, 2005). Χάρης το διαδίκτυο και την εύκολη μετακίνηση ο σημερινός Έλληνας έχει εξοικειωθεί με τη ζωή στο εξωτερικό και επενδύει στη φυγή. Επικεντρώνοντας στην περίπτωση της Ελλάδας θα πρέπει να λυθούν τα προβλήματα που ωθούν τους υψηλά ειδικευμένους νέους στη μετανάστευση. Με άλλα λόγια θα πρέπει να αντιμετωπιστούν οι διαρθρωτικές αδυναμίες του συστήματος και να τεθούν τα κίνητρα του ανθρώπινου δυναμικού ως ένα από τους πρώτιστους στόχους μεταξύ των αναπτυξιακών προτεραιοτήτων της ελληνικής οικονομίας.

Αρχικά, μια σημαντική πρόταση θα ήταν η στροφή του εγχώριου οικονομικού υποδείγματος σε παραγωγικότερους τομείς και διασύνδεση της εκπαίδευσης με την παραγωγή. Είναι ευρέως αποδεκτό ότι η Ελλάδα υφίσταται αποβιομηχάνιση τις τελευταίες δεκαετίες, καθώς δεν επενδύει στις παραγωγικές της δυνατότητες. Για αυτό το λόγο κρίνεται σκόπιμη η συντονισμένη προσπάθεια ενίσχυσης εκείνων των τομέων στους οποίους η εγχώρια οικονομία μπορεί να έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας και του πλούτου. Είναι αναγκαίο να παραχθούν πιο σύνθετα προϊόντα και υπηρεσίες, ώστε η Ελλάδα να διεκδικήσει μια θέση στο διεθνή ανταγωνισμό και να αξιοποιήσει παραγωγικά το ανθρώπινο δυναμικό της.

Για το σκοπό αυτό, προτάσσεται ο επανακαθορισμός των ειδών και μορφών της επιστημονικής και επαγγελματικής εξειδίκευσης ώστε να περιοριστεί η σημερινή αναντιστοιχία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης εργασίας και να ταιριάζουν καλύτερα οι δεξιότητες των νέων επιστημόνων με τη ζήτηση της αγοράς. Συνεπώς, ένα βασικό εργαλείο επανακαθορισμού των επαγγελματιών είναι η σύνδεση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με την παραγωγική εξειδίκευση. Αυτή η δυναμική θα οδηγήσει στην διαμόρφωση και υλοποίηση εφικτών δράσεων, που θα συνδέονται με την Εθνική Στρατηγική Έρευνας και Καινοτομίας για την Έξυπνη Εξειδίκευση (Κουγιού, 2016).

Έπειτα, η υιοθέτηση του θεσμού της πρακτικής άσκησης θα μπορούσε να συμβάλλει στη συγκράτηση των νέων σε ηλικία ταλαντούχων υπαλλήλων με μικρή ή καθόλου

επαγγελματική εμπειρία. Έτσι οι ελληνικές επιχειρήσεις θα δίνουν τη δυνατότητα σε νέους να δοκιμάσουν τις πανεπιστημιακές τους γνώσεις, να έρθουν σε επαφή με την αγορά και να πάρουν το βάπτισμα του πυρός μέσα στα πλαίσια μιας θέσης με χαμηλές προσδοκίες βραχυπρόθεσμα. Οι νέοι που θα καταφέρουν να διαχειριστούν τις δυσκολίες και να ανταπεξέλθουν θα μετατραπούν στο ανθρώπινο δυναμικό της εταιρείας το οποίο θα είναι σε θέση μελλοντικά να προσφέρει υψηλή παραγωγικότητα και καινοτομίες. Για αυτό το λόγο είναι απαραίτητη η παροχή οικονομικών κινήτρων στις επιχειρήσεις, π.χ. με τη μορφή φοροαπαλλαγών, για την ανάπτυξη προγραμμάτων έρευνας και καινοτομίας καθώς και εκπαίδευσης του προσωπικού τους στις νέες τεχνολογίες, ώστε η εταιρεία να υποστηρίζει όλο και περισσότερους νέους.

Επιπλέον, μια ακόμα σημαντική πρόταση για την μείωση της διαρροής των επιστημόνων είναι η ενίσχυση της αριστείας, της διαφάνειας και της αξιοκρατίας. Η ελληνική κοινωνία θα πρέπει να παρέχει αξιοκρατία και παροχή ευκαιριών απασχόλησης σε θέση ευθύνης με προοπτικές σταδιοδρομίας, καθώς και η επιθυμία των νέων είναι να ζήσουν σε περισσότερο προοδευτικές κοινωνίες. Επομένως, η ελληνική πολιτεία θα πρέπει να ενισχύσει τη διαφάνεια της προστασίας του θεσμού της αριστείας, της παροχής κινήτρων και ίσων ευκαιριών ανάπτυξης ταλέντων. Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω των περιοδικών διαγωνισμών με βραβεία ή πριμοδότηση. Η επιβράβευση των ιδεών τους και η ενθάρρυνση της συμμετοχής σε νέα καινοτόμα προγράμματα θα αποτελέσει εν τέλει την έμπρακτη απόδειξη για την προστασία της αριστείας και τη διασφάλιση της αξιοκρατίας. Άλλωστε, ο θεσμός των διαγωνισμών συνιστά βέλτιστη πρακτική που εφαρμόζουν επί σειρά ετών με επιτυχία όλες οι ανεπτυγμένες χώρες. Με αυτό τον τρόπο θα μπορούσε να καταπολεμηθεί η αναξιοκρατία, η αδιαφάνεια στην επιλογή, η μετριοκρατία, η διαφθορά και ο νεποτισμός.

Ακόμη, η μείωση της γραφειοκρατίας και της φορολογίας σε συνδυασμό με τη υιοθέτηση μιας φιλικής στάσης του κράτους προς το «επιχειρείν», θα δώσει στις νέες επιχειρήσεις τα μείζονα στοιχεία που συνθέτουν ένα σταθερό και αξιόπιστο περιβάλλον προς την επιχειρηματικότητα. Έτσι, η ελληνική οικονομία θα εμφανίζεται ως προς το βαθμό της ανταγωνιστικότητας με ανοδικές προοπτικές, συνυπολογίζοντας όχι μόνο την καλή μακροοικονομική κατάσταση αλλά και το ευνοϊκό θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της εγχώριας οικονομίας, την αποτελεσματικότητα της αγοράς εργασίας,

την γρήγορη χρηματοοικονομική ανάπτυξη, την καινοτομία και την επιχειρηματική κουλτούρα.

Επιπροσθέτως, θα μπορούσε να δημιουργηθεί μια βάση δεδομένων στην οποία θα συγκεντρώνονται τα στατιστικά δεδομένα για την ποσοτική και ποιοτική μελέτη του φαινομένου. Αυτή η πλατφόρμα θα έδινε τη δυνατότητα στην ελληνική πολιτεία να εντοπίσει τα κίνητρα που θα αποτελέσουν πόλο έλξης για την ανάπτυξη ισχυρών δεσμών συνεργασίας με ικανά στελέχη του εξωτερικού. Αυτό το εγχείρημα θα μπορούσε να γίνει υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εξωτερικών καθώς έχει πρόσβαση σε ένα μεγάλο αριθμό επιστημόνων που ζουν στο εξωτερικό. Με αυτό τον τρόπο το Υπουργείο όχι μόνο θα προάγει τη σύνδεση τους με το ελληνικό οικοσύστημα έρευνας και καινοτομίας αλλά και θα βελτιώσει τη διεθνή εικόνα της Ελλάδας σε διεθνές επίπεδο.

Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται η διαδικτυακή πρωτοβουλία με τίτλο «Brain Gain» που έχει ως στόχο να ενώσει τους Έλληνες που έφυγαν στο εξωτερικό και μέσα από δράσεις να καλλιεργήσει τις συνθήκες επιστροφής. Εξίσου σημαντική είναι η πρωτοβουλία «Επιλέγουμε Ελλάδα χτίζοντας γέφυρες γνώσης και συνεργασίας», σύμφωνα με την οποία τίθενται στόχοι διασύνδεσης και λειτουργικής δικτύωσης των Ελλήνων επιστημόνων, επιχειρηματιών, επαγγελματιών μεταξύ τους, είτε έχουν φύγει για το εξωτερικό είτε παραμένουν στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με τον Κουγιού (2016) οι Έλληνες και οι Ελληνίδες επιστήμονες και ερευνητές, θα μπορούσαν να δικτυωθούν μεταξύ τους και να δημιουργήσουν ένα τέτοιο παγκόσμιο Δίκτυο Γνώσης της Ομογένειας, με σκοπό την ενημέρωση για το ερευνητικό έργο των Ελλήνων επιστημόνων και κυρίως τη διερεύνηση των τρόπων συνεργασίας μεταξύ τους. Στην Ελλάδα, οι νέες δράσεις του ΕΣΠΑ με σκοπό την οικονομική ενίσχυση των νέων ερευνητών για τη συγκράτηση τους στην Ελλάδα, θα μπορούσαν να απευθύνονται και στους επιστήμονες που έχουν μεταναστεύσει, για να επανασυνδεθούν με τον ελληνικό ερευνητικό ιστό (πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα).

Κλείνοντας, θα ήθελα να απαριθμήσω τις προτάσεις του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων. Ειδικότερα, ο ΣΕΒ (2019) κατέθεσε στον δημόσιο διάλογο μια δέσμη προτάσεων για την αντιστροφή του brain drain και τη μετατροπή του σε brain gain στο συνέδριο «Ο τεχνολογικός μετασχηματισμός της αγοράς εργασίας και η ανάσχεση του Brain Drain» που πραγματοποιήθηκε από την ομάδα REBRAIN GREECE του

Υπουργείου Εργασίας & Κοινωνικών Υποθέσεων. Οι παρεμβάσεις που προτείνει ο ΣΕΒ αφορούν δύο βασικούς άξονες. Ο πρώτος αφορά τη γενική αναβάθμιση των παραγωγικών δυνατοτήτων μέσα από βελτίωση του επιχειρηματικού και επενδυτικού περιβάλλοντος. Ο δεύτερος άξονας αφορά στοχευμένες παρεμβάσεις για την ανάσχεση των εκροών και την επιστροφή του ανθρώπινου δυναμικού που έχει μεταναστεύσει. Οι προτάσεις του ΣΕΒ είναι οι ακόλουθες:

1. Συστηματική μέτρηση και παρακολούθηση φαινομένου του brain drain,
2. Στοχευμένες πολιτικές για ανάπτυξη κλάδων υψηλής εξειδίκευσης,
3. Στοχευμένες περιφερειακές πολιτικές,
4. Μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης της παραγωγικής εργασίας,
5. Δημιουργία ελκυστικού εργασιακού περιβάλλοντος με σύγχρονα συστήματα διοίκησης ανθρώπινου δυναμικού,
6. Δημιουργία νεοφυών επιχειρήσεων (start ups),
7. Ανάπτυξη εταιρειών «τεχνοβλαστών» (spin-off), από τα πανεπιστημιακά ή ερευνητικά ιδρύματα,
8. Θεσμικές παρεμβάσεις και κίνητρα που ενθαρρύνουν τη συνεργασία πανεπιστημίων-επιχειρήσεων (π.χ. βιομηχανικά διδακτορικά),
9. Θέσπιση κινήτρων που ενθαρρύνουν τις επενδύσεις σε έρευνα και ανάπτυξη (delayering, performance appraisal, performance related pay, training, employer branding, telework),
10. Κλαδικά συμβούλια δεξιοτήτων σε κρίσιμους τομείς της οικονομίας,
11. Αξιοποίηση εκροών Μηχανισμού Διάγνωσης Αναγκών Αγοράς Εργασίας,
12. Στοχευμένα πακέτα επαναπατρισμού από επιχειρήσεις,

13. Δράσεις συμβουλευτικής και απόκτησης εργασιακής εμπειρίας από επιχειρήσεις, (π.χ. ReGeneration)
14. Προγράμματα upskilling και reskilling,
15. Διασύνδεση Ελλήνων του εξωτερικού με την εγχώρια επιχειρηματική και ερευνητική κοινότητα,
16. Αναβάθμιση γραφείων διασύνδεσης πανεπιστημίων,
17. Κίνητρα πρόσληψης ειδικευμένου προσωπικού από το εξωτερικό, (φοροαπαλλαγές, επιδοτήσεις κλπ.)
18. Αναβάθμιση επαγγελματικής κατάρτισης,
19. Αναβάθμιση/επέκταση πρακτικής άσκησης,
20. Επαγγελματικός προσανατολισμός.

Εν κατακλείδι, η βελτίωση των εσωτερικών συνδέσεων, η ενίσχυση των συνεργασιών πανεπιστημίων και επιχειρήσεων, η αμφίδρομη κυκλική ροή πληροφοριών μέσα από δίκτυα “τριπλής έλικας”, με στόχο τη στενή και αποτελεσματική σύνδεση της εκπαίδευσης, της έρευνας και της καινοτομίας, των τριών δηλαδή πλευρών του «τριγώνου της γνώσης» θα αποτελέσει τον ακρογωνιαίο λίθο της νέας αναπτυξιακής πολιτικής στην Ελλάδα (Τράπεζα Ελλάδος, 2016).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ:

- Δαμανάκης, Μ. Κωνσταντινίδης, Σ. και Τάμης, Α. (2014). *Νέα μετανάστευση από και προς την Ελλάδα*. Αθήνα: Πανεπιστημίου Κρήτης (συλλογικό έργο)
- Δόμνα, Μ. και Χρήστου, Α. (2015). *Ενδοευρωπαϊκή Νεανική Κινητικότητα/ Μετανάστευση στην εποχή της Οικονομικής Κρίσης*. Θεσσαλονίκη: Κ.&Μ. ΑΝΤ. Σταμούλη.
- Ιωαννίδης, Σ. και Τσακανίκας, Α. (2008). *Η επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2006-2007*. Αθήνα: IOBE.
- Κουγιού, Σ. (2016). *Η διεθνής συνεργασία στην έρευνα και στην καινοτομία με την αξιοποίηση της Ομογένειας Μετατρέποντας το “brain drain” σε “brain gain.”* Policy Paper No 25, 1-19.
- Κυριαζή, Ν. (2002). *Η Κοινωνιολογική Έρευνα, Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 368
- Κωστάκη, Ι. (2017). *Τα κοινωνικά δικαιώματα στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Εθνική σχολή δημόσιας διοίκησης και αυτοδιοίκησης ΚΔ' εκπαιδευτική σειρά.
- Λαμπριανίδης, Λ. (2011). *Επενδύοντας στη φυγή, η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα την εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Κριτική.
- Λαμπριανίδης, Λ. (2014). *Η Ελλάδα «διώχνει» τους επιστήμονές της*, στο Δαμανάκης Μ., Κωνσταντινίδης Σ. και Τάμης Α. (επ.) *Νέα μετανάστευση από και προς την Ελλάδα*, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Κρήτης, Κ.Ε.ΜΕ, 177-206.
- Σεραφετινίδου, Μ. (2006). *Εισαγωγή στην Πολιτική Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Gutenberg
- Μουρίκη, Α. Ναούμη, Μ. και Παπαπέτρου, Γ. (2002). *Το κοινωνικό πορτρέτο της Ελλάδας 2001*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής.
- Μπάγκαβος, Χ. και Παπαδοπούλου, Δ. (2003). *Μεταναστευτικές τάσεις και ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Σακελλαρόπουλος, Θ. (1993). *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική*, Αθήνα: Κριτική Α.Ε.

- Σαρρής, Ν. (2008). *Θεσμικό πλαίσιο της μετανάστευσης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο*. Working Paper No18. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Σεβρής, Κ. (2013). *Ε' διαρροή εγκεφάλων: Διαρροή εγκεφάλων στη Γερμανία, στο Καραμπελιάς, Γ. Παγκοσμιοποίηση και μετανάστευση. Η Ελλάδα ανάμεσα στο μεταναστευτικό και τη δημογραφική κατάρρευση*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις, Αντιπαραθέσεις 33, 205-216.
- Τράπεζα Ελλάδος. (2016). *Φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου: η σύγχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης*. Οικονομικό Δελτίο. Τεύχος 43, 33-54.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ:

- Adams, W. (1968). *The Brain Drain*. N.York: MacMilan, 9-28
- Beine, M., Docquier, F., & Rapoport, H. (2008). *Brain drain and human capital formation in developing countries: winners and losers*. *The Economic Journal*, 118(528), 631-652.
- Cohen, R. (1997), *Global Diasporas, An Introduction*. Seattle: University of Washington Press,
- Dedijer, S. (1968). Early migration In: Adams, W.(Ed.): *The Brain Drain* New York.
- De la Fuente, S., Peer, I., & Shema, M. H. (2010). *The morebrain project: a pan-european survey on researcher mobility*. CAREER-EU 2010, 161.
- Docquier, F. & A. Marfouk (2004), "Measuring the international mobility of skilled workers (1990-2000) – Release 1.0", *Policy Research Working Paper no. 3381*, World Bank
- Docquier, F. & Rapoport, H. (2005). *How does skilled emigration affect developing countries?* Sydney: G20 Workshop on Demographic Challenges and Migration.
- Docquier, F. & Rapoport, H. (2012). *Globalization, Brain Drain and Development*. *Journal of Economic Literature*, Vol. 50, No. 3, 681-730.
- Endeavor Greece. (2014). *Creating jobs for youth in Greece*. Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος

- Eurofound (2012), *NEETs – Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Gamlen, A. (2005). *The brain drain is dead: long live the New Zealand diaspora*. Oxford: ESRC Centre on Migration. Policy and Society, Working Paper, 10.
- ICAP Group. (2016). *Αποτελέσματα της έρευνας για το φαινόμενο του brain drain. Young talented Greeks working abroad*. 2ο Ετήσιο Συνέδριο Human Capital Summit. 25 Μαΐου.
- Iredale, R. (2001). The migration of professionals: theories and typologies. *International migration*, 39(5), 7-26.
- Jauer J., Liebig T., Martin J.P., Puhani, P. (2014) *Migration as an adjustment mechanism in the crisis? A comparison of Europe and the United States*. OECD - DELSA/ELSA/WD/SEM.
- Javorcik, B.S, Saggi K. and Spatareanu M. (2004). *Does it matter where you come from? Vertical spillovers from foreign direct investment and the nationality of investors*. Policy Research Working Paper Series, No. 3449, The World Bank.
- Lucas, R. (2005). *International migration: lessons from recent data*. presentation in the Migration Seminar Series of the World Bank, March 8.
- Royal Society (Great Britain). Committee on the Emigration of Scientists from the United Kingdom. (1963). *Emigration of scientists from the United Kingdom: report of a committee appointed by the Council of the Royal Society*. Royal Society.
- Smith, A. (1937). *The wealth of nations*.
- Todaro, M. P. & Smith, S. C. (2012). *Economic Development*, 11th Edition. Boston: Pearson.
- Williams, A, and Balaz, V. (2008). *International migration and knowledge*. London: Routledge

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ:

Brain Gain (Πρόσβαση 15/01/20)

<https://braingain.gr/>

Γέφυρες Γνώσης και Συνεργασίας (Πρόσβαση 18/01/20)

<https://www.knowledgebridges.gr/>

Endeavor, Greece. *Endeavor is leading the high-impact entrepreneurship movement around the world.* (Πρόσβαση 17/11/19)

<https://endeavor.org.gr/>

Encyclopedia of Migration (Πρόσβαση 12/11/19)

https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-94-007-6179-7_12-1

OECD iLibrary (Πρόσβαση 29/11/19)

<https://www.oecd-ilibrary.org/>

ΣΕΒ. *Στόχος η επιστροφή του ανθρωπίνου κεφαλαίου. 20 προτάσεις για την αντιμετώπιση του brain drain.* (Πρόσβαση 02/01/20)

https://www.sev.org.gr/Uploads/Documents/52542/FlashReportBrainDrain_FINAL2.pdf

f

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Αγαπητέ συμμετέχοντα/ αγαπητή συμμετέχουσα,

Η έρευνα αυτή διεξάγεται στα πλαίσια εκπόνησης διπλωματικής εργασίας για την απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στα «Οικονομικά της Εκπαίδευσης» του Πανεπιστημίου Πειραιά. Σκοπός της διπλωματικής εργασίας είναι να μελετήσει το φαινόμενο της διαρροής του εξειδικευμένου επιστημονικού δυναμικού της Ελλάδας. Ειδικότερα, διερευνάται η έντονη κινητικότητα των νέων, τα κίνητρα μετανάστευσης και οι συνέπειες του Brain Drain στις αναπτυξιακές προοπτικές της ελληνικής οικονομίας.

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 4σελίδες με συνολικά 25 ερωτήσεις. Συμπληρώστε όλες τις ερωτήσεις. Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο, εμπιστευτικό και τα αποτελέσματα θα χρησιμοποιηθούν αυστηρά και μόνο στα πλαίσια της στατιστικής ανάλυσης της έρευνας σύμφωνα με Γενικό Κανονισμό Προστασία Δεδομένων (GDPR). Η συμβολή σας στην επιτυχή διεξαγωγή της έρευνας είναι ιδιαίτερα σημαντική. Να σημειωθεί ότι η ειλικρίνεια στην ολοκλήρωση αυτής της έρευνας μπορεί να βοηθήσει στην επίτευξη καλύτερων αποτελεσμάτων.

Ο χρόνος που θα χρειαστείτε για την συμπλήρωση του ερωτηματολογίου είναι περίπου δέκα λεπτά. Η ολοκλήρωση αυτής της έρευνας είναι εντελώς εθελοντική.

Σας ευχαριστώ πολύ εκ των προτέρων για τη συμβολή και το χρόνο σας .

Με εκτίμηση,

Δημητροπούλου Φλωρεντία

ΑΘΗΝΑ 2019

Πώς να ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΤΕ αυτό το ερωτηματολόγιο

Οι ερωτήσεις είναι κατανεμημένες σε κατηγορίες. Ξεκινήστε από την πρώτη ομάδα και απαντήστε με τη σειρά που σας δίνονται.

Οι περισσότερες από τις ερωτήσεις στις επόμενες σελίδες μπορούν να απαντηθούν τσεκάροντας απλώς το κουτάκι από κάτω ή δίπλα από την απάντηση που ισχύει για εσάς.

Παρακαλώ τσεκάρετε ΕΝΑ (1) κουτάκι:

Σωστό ή

Λάθος

Σας ευχαριστούμε για τον χρόνο σας!

A. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

A1. Φύλο:

- Άνδρας..... 1
- Γυναίκα..... 2

A2. Που βρίσκεται η κύρια κατοικία σας;

- Πρωτεύουσα (Αθήνα)/ (Συμπρωτεύουσα) Θεσσαλονίκη..... 1
- Επαρχιακή πόλη..... 2
- Νησί..... 3
- .....

A3. Πόσα αδέρφια έχετε;

- Κανένα 1
- Ένα 2
- Δύο..... 3
- Τρία ή περισσότερα 4

A4. Σε ποια ηλικιακή κατηγορία από τις παρακάτω ανήκετε:

- 18-24 1
- 25-30 2
- 31-40 3
- 40+ 4

B. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

- B1. Ποιο είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονιών σας;**
- Πρωτοβάθμια εκπαίδευση 1
  - Δευτεροβάθμια εκπαίδευση..... 2
  - Τριτοβάθμια εκπαίδευση..... 3
  - Μεταπτυχιακά (MSc.,MBA) 4
  - Διδακτορικό (Ph.D) 5
- B2. Πως χαρακτηρίζετε την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς σας;**
- Πολύ καλή 1
  - Μέτρια 2
  - Κακή 3
- B3. Υπάρχει κάποιος εκ των δυο γονέων σας που να έχει εργαστεί, σπουδάσει ή ζήσει για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα στο εξωτερικό;**
- Μητέρα..... 1
  - Πατέρας..... 2
  - Και οι δύο..... 3
  - Κανένας από τους δύο..... 4
- B4. Υπάρχει κάποιος αδελφός/ ή, ξάδελφος/η που να εργάζεται, σπουδάζει ή διαμένει μόνιμα στο εξωτερικό;**
- Ναι 1
  - Όχι 2

Γ. BRAINDRAIN, ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΚΑΙ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ

- Γ1. Γνωρίζετε το φαινόμενο BrainDrain;**
- Ναι 1
  - Όχι 2
- Γ2. Από πού έχετε ενημερωθεί για το φαινόμενο;**
- Σχολείο/ Πανεπιστήμιο..... 1
  - Οικογενειακό περιβάλλον..... 2
  - ΜΜΕ..... 3
  - ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ..... 4
  - .....
- Γ3. Κρίνεται το φαινόμενο ως ;**
- Θετικό 1
  - Αρνητικό..... 2

Γ4. Σκοπεύετε να φύγετε στο εξωτερικό; Κι αν ναι για ποιόν από τους παρακάτω λόγους;

- Σπουδές..... 1
- Εργασία..... 2
- Και τα δύο..... 3
- Δεν επιθυμώ..... 4

Γ5. Αν μετακομίζατε στο εξωτερικό λόγω της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, ποια από τις παρακάτω Ηπείρους θα επιλέγατε;

- Ευρώπη..... 1
- Ασία..... 2
- Αμερική..... 3
- Καμία από τις παραπάνω..... 4

Γ6. Ήταν πρώτη σας επιλογή το τμήμα σπουδών που βρίσκεστε τώρα;

- Ναι..... 1
- Όχι..... 2

Γ7. Πιστεύετε ότι οι οικονομικές σπουδές σας θα αναδειχθούν περισσότερο στον επιχειρηματικό τομέα της Ελλάδας ή του εξωτερικού;

- Ελλάδα..... 1
- Εξωτερικό..... 2

Γ8. Ποιο είναι το επίπεδο των αγγλικών σας;

- Άριστο..... 1
- Λιαν Καλώς..... 2
- Καλώς..... 3

Γ9. Έχετε πτυχίο άλλης ξένης γλώσσας πέραν της Αγγλικής ;

- Ναι..... 1
- Όχι..... 2

Γ10. Έχετε πτυχίο ECDL ή κάποιο άλλο αντίστοιχο πτυχίο γνώσης υπολογιστών;

- Ναι..... 1
- Όχι..... 2

Γ11. Θεωρείτε ότι μπορείτε να προσαρμοστείτε εύκολα στον τρόπο ζωής του εξωτερικού;

- Ναι..... 1
- Όχι..... 2

Γ12. Χαρακτηρίζετε τον εαυτό σας ως;

- Επικοινωνιακό..... 1
- Συνεργάσιμο/ ομαδικό..... 2
- Υπεύθυνο..... 3
- Όλα τα παραπάνω 4
- Τίποτα από τα παραπάνω..... 5

Δ. ΕΡΓΑΣΙΑ

Δ1. Έχετε εργαστεί ποτέ;

- Ναι 1
- Όχι 2

Δ2. Θα αναζητούσατε εργασία στην Ελλάδα πριν πάρετε την απόφαση να μετακομίσετε στο εξωτερικό;

- Ναι 1
- Όχι 2

Δ3. Στόχος σας είναι να μείνετε και να εργασθείτε στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό;

- Ελλάδα..... 1
- Εξωτερικό..... 2

Δ4. Ποιο είναι το σημαντικότερο κριτήριο για την επιλογή της εργασίας σας ;

- Οικονομικές απολαβές..... 1
- Αυξημένες παροχές ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης..... 2
- Καλό συνταξιοδοτικό και φορολογικό σύστημα..... 3
- Φιλικό εργασιακό περιβάλλον..... 4
- Επαγγελματική ανέλιξη..... 5
- Αξιοκρατικό σύστημα..... 6

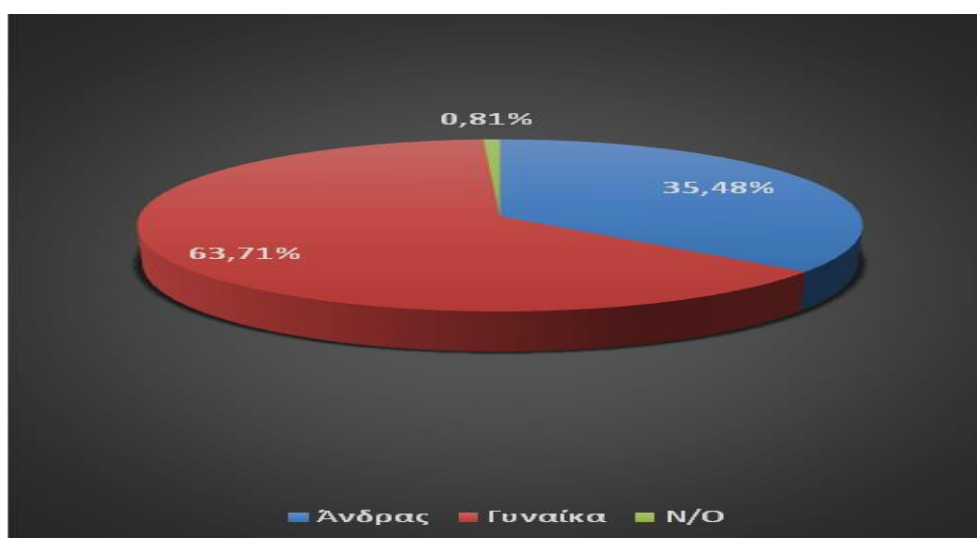
Δ5. Το παραπάνω εργασιακό κριτήριο ανταποκρίνεται περισσότερο στην/ στο:

- Ελλάδα 1
- Εξωτερικό..... 2

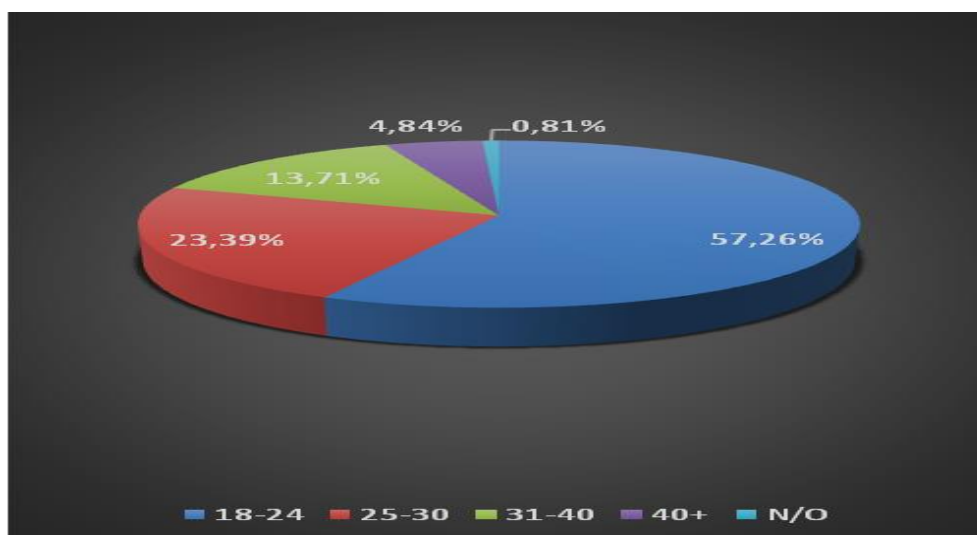
Δ6. Σε περίπτωση που είχατε μεταναστεύσει στο εξωτερικό, για ποιον λόγο θα επιλέγατε να επιστρέψετε στην Ελλάδα;

- Οικογένεια/φίλοι..... 1
- Κλίμα..... 2
- Γλώσσα/ πολιτισμός..... 3
- Ανάπτυξη ελληνικής οικονομίας 4
- Βελτίωση συνθηκών διαβίωσης 5

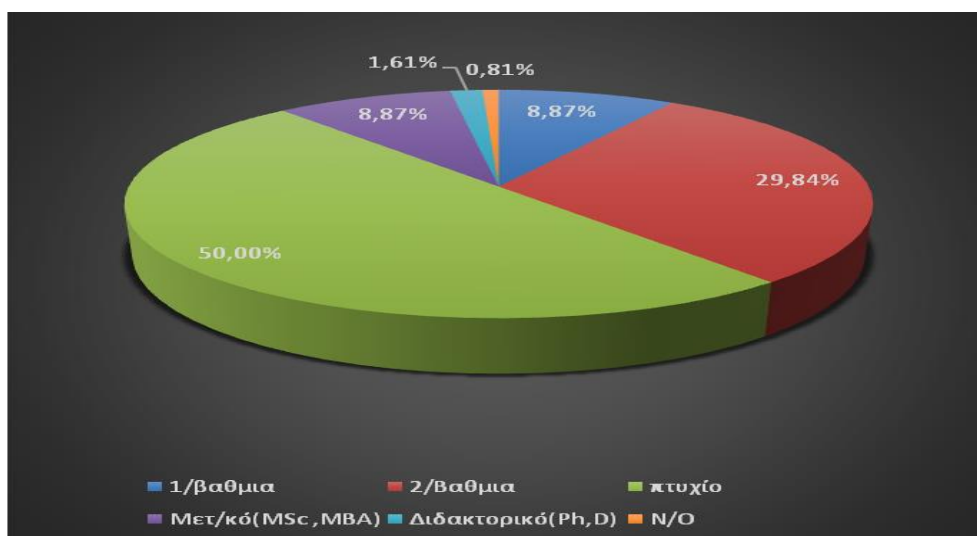
**ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ
ΕΡΩΤΗΘΕΝΤΩΝ ΠΟΥ ΑΠΑΝΤΗΣΑΝ ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΣΤΟ
ΕΝΔΕΧΟΜΕΝΟ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ**

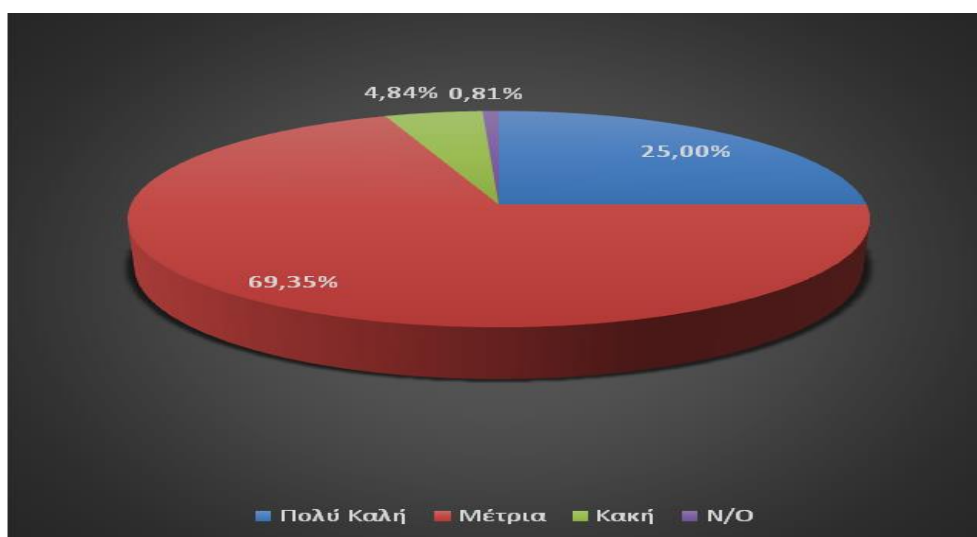
ΓΡΑΦΗΜΑ 14: Φύλο ερωτηθέντων που απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης

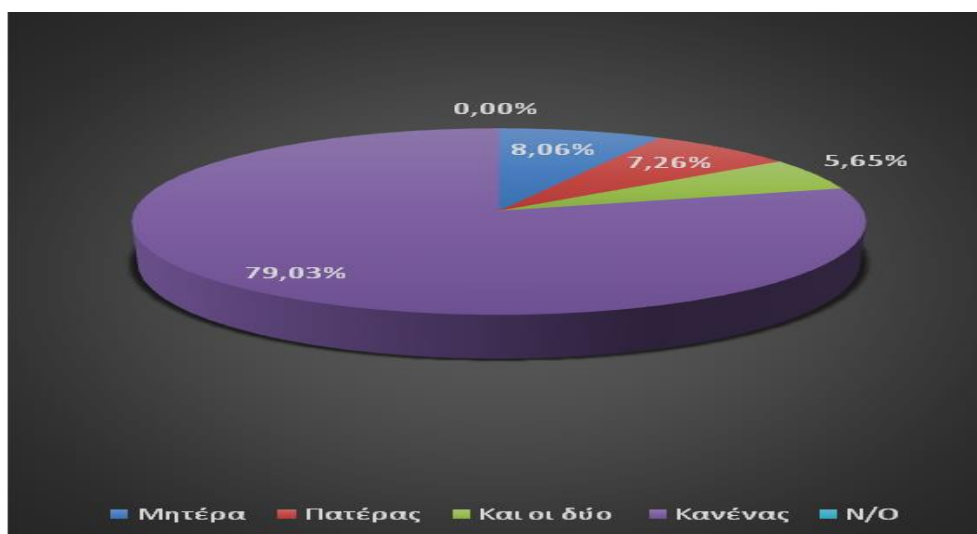
ΓΡΑΦΗΜΑ 15: Ηλικία ερωτηθέντων που απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο της μετανάστευσης

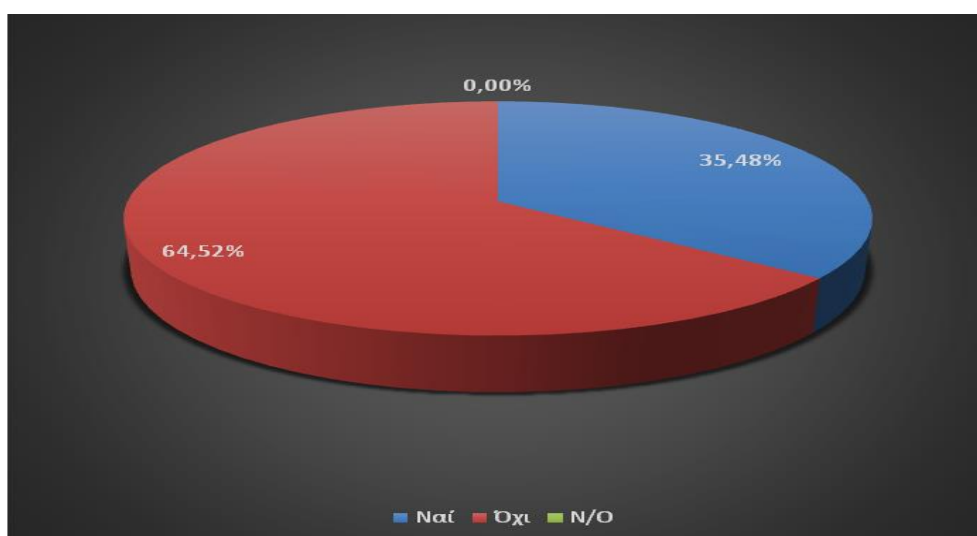
ΓΡΑΦΗΜΑ 16: Μορφωτικό επίπεδο γονέων ερωτηθέντων που απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης

ΓΡΑΦΗΜΑ 17: Οικονομική κατάσταση οικογένειας ερωτηθέντων που απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης

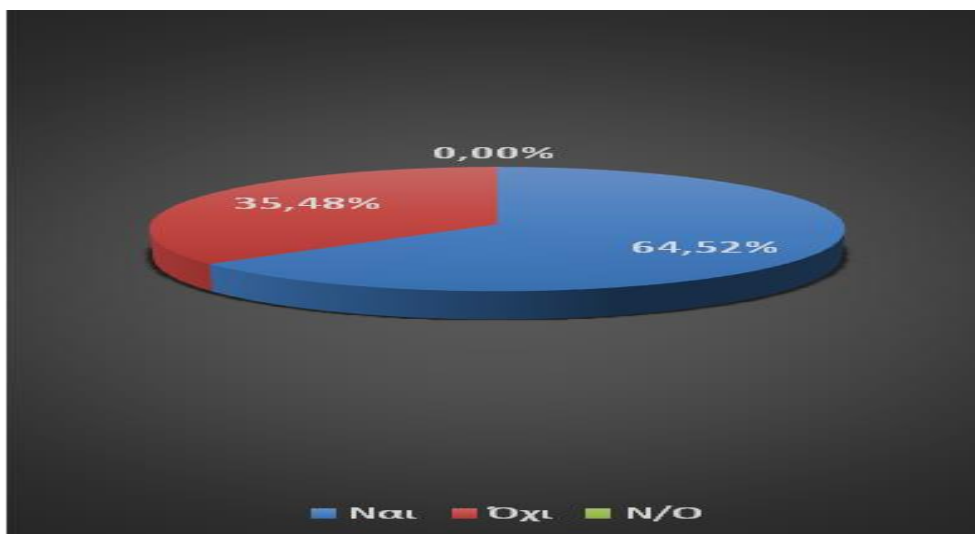

ΓΡΑΦΗΜΑ 18: Μετανάστευση γονέων (για σπουδές ή εργασία) ερωτηθέντων που απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης

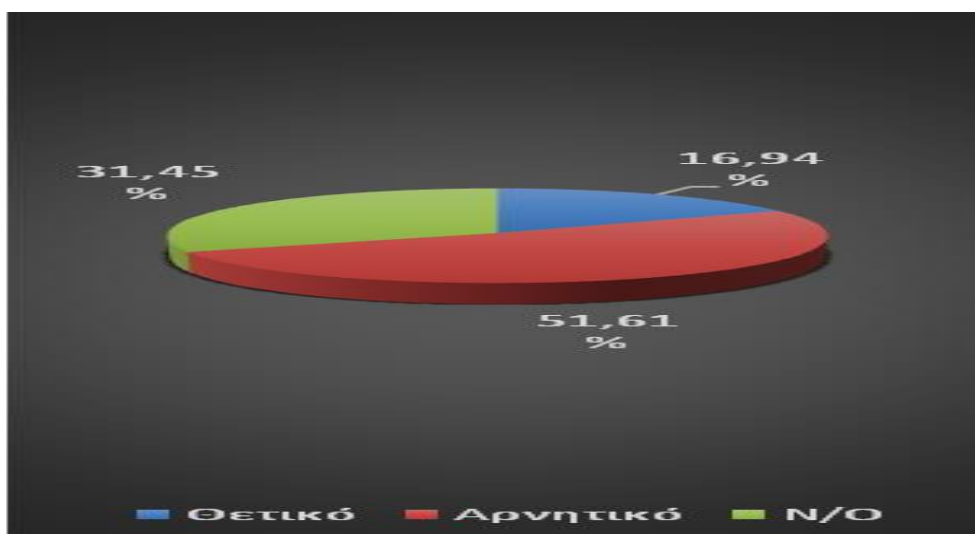

ΓΡΑΦΗΜΑ 19: Μετανάστευση συγγενών (για εργασία, σπουδές ή διαμονή) ερωτηθέντων που απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης

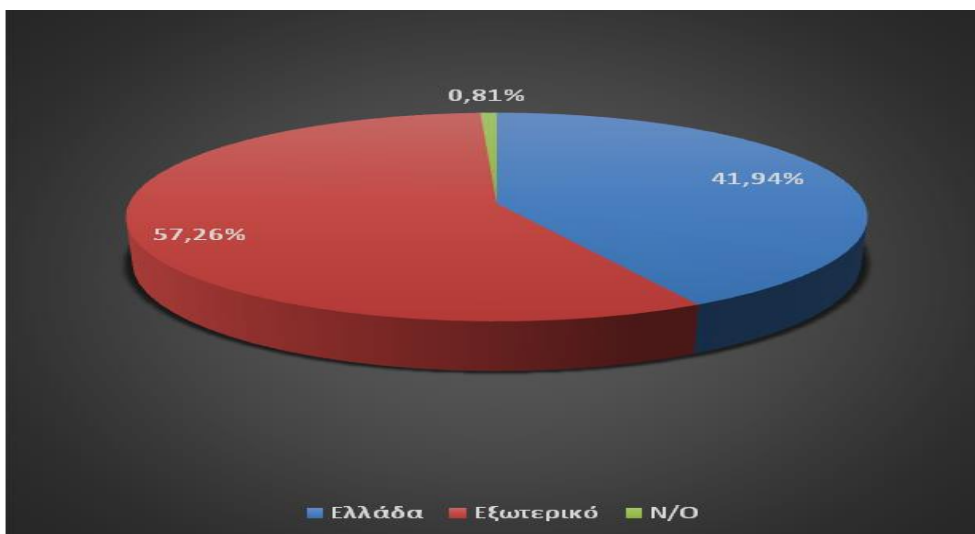

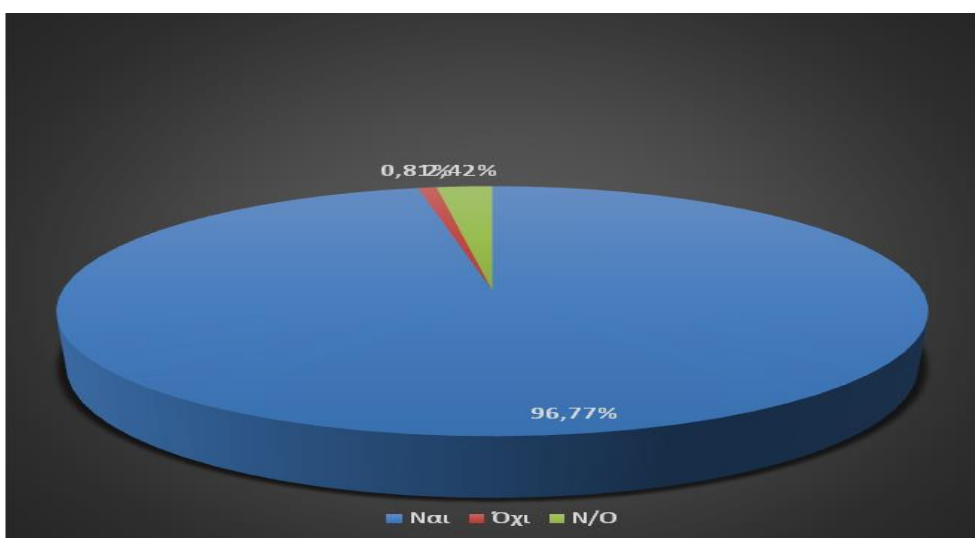
ΓΡΑΦΗΜΑ 20: Γνώση του φαινομένου Brain Drain (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)

ΓΡΑΦΗΜΑ 21: Αξιολόγηση του φαινομένου Brain Drain (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)

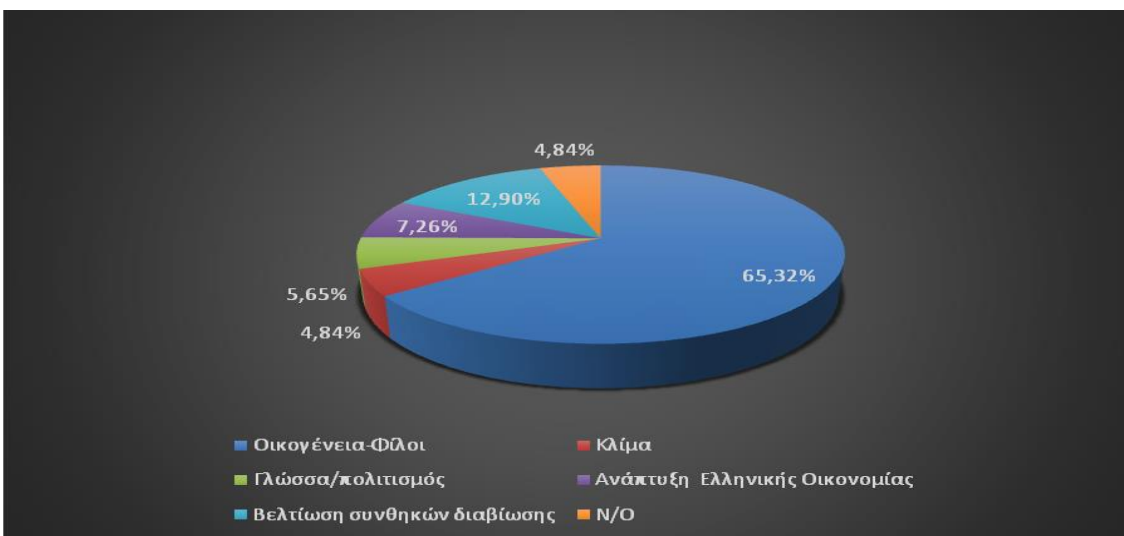
ΓΡΑΦΗΜΑ 22: Ελλάδα ή εξωτερικό: Η ανάδειξη των οικονομικών σπουδών στον επιχειρηματικό τομέα (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)

ΓΡΑΦΗΜΑ 23: Αναζήτηση εργασίας στην Ελλάδα πριν τη φυγή στο εξωτερικό (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)

ΓΡΑΦΗΜΑ 24: Σημαντικότερο κριτήριο για την επιλογή εργασίας (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)

ΓΡΑΦΗΜΑ 25: Λόγοι επιστροφής στην Ελλάδα (περιλαμβάνονται μόνο όσοι απάντησαν αρνητικά στο ενδεχόμενο μετανάστευσης)